

De individuele cellulaire opsluiting tussen instrumentalisering en rechtsbescherming

De wet van 4 maart 1870 in confrontatie met de 'Basiswet...'
van 12 januari 2005¹

ERIC MAES

____ Assistent Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, FOD Justitie – Brussel

1. INLEIDING

Nog vrij recent, toevallig ook in het jaar van de viering van het 175-jarig bestaan van België, verscheen in het *Belgisch Staatsblad (B.S.)* de zgn. 'Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden'.² De publicatie van deze wet wordt door velen nu al bestempeld als een belangrijk historisch moment in onze vaderlandse penitentiaire geschiedenis. Met deze gebeurtenis is immers voor het eerst in de Belgische geschiedenis door het parlement zelf op een meer uitvoerige wijze uitdrukking gegeven aan de wijze waarop vrijheidsberovende straffen moeten worden uitgevoerd. Zoals Prof. Lieven Dupont, geestelijke vader van de 'Basiswet...', nog voor de Basiswet in het parlement werd goedgekeurd, het zelf reeds uitdrukte, had de wetgever het tot dan toe:

"[...] niet eens nodig [...] geacht de gedetineerde formeel te erkennen als een subject van grondrechten, waaraan slechts afbreuk mag worden gedaan in de gevallen en op de wijze die is vastgesteld overeenkomstig de procedures die in een democratische rechtsstaat gelden" (*Antenne*, 2000, 14).

Hoewel deze vaststelling zeker terecht is, moet aan de andere kant wel ook worden opgemerkt dat de aandacht van het parlement voor het penitentiaire

¹ Deze bijdrage kwam tot stand in het kader van een onderzoeksproject *Van gevangenisstraf tot vrijheidsstraf. Onderzoek naar de ontwikkeling van en de samenhang tussen penologische visies, penitentiaire regelgeving, penitentiaire praktijk en hun determinanten* onder leiding van Prof. L. Dupont (Katholieke Universiteit Leuven, promotor), Prof. T. Peters (KUL, copromotor) en Prof. F. Stevens (KUL, copromotor) en gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) Vlaanderen (projectnummer G.0305.00).

² Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *B.S.*, 1 februari 2005. Zie verder ook de aansluitende 'reparatie'wet: Wet 23 december 2005 houdende diverse bepalingen, *B.S.*, 30 december 2005.

vraagstuk niet nieuw is. De recent gepubliceerde Basiswet moet worden beschouwd als een voorlopig eindpunt van een reeds langere ontwikkelingsgeschiedenis waarin meermaals is gepleit voor een meer expliciete wettelijke omschrijving van het detentieregime, ook al ging het dan niet om een erkenning van *rechten* voor gedetineerden. De aandacht voor een formeel-wettelijke omschrijving van het detentieregime is omzeggens reeds van bij het ontstaan van de Belgische staat aanwezig geweest, en resulteerde uiteindelijk al in 1870 in een eerste – zij het in omvang zeer beperkte – wet op het penitentiair regime.

2. PROBLEEMSTELLING

Een belangrijk aspect van het penitentiair regime waarover in welk historisch tijdsgewricht dan ook sowieso een duidelijke standpuntbepaling ingenomen dient te worden en dat in elke daarbij aansluitende penitentiaire regelgeving in beginsel dan ook een adequate juridische operationalisering behoeft, heeft betrekking op hetgeen in de meer recente terminologie wordt benoemd als de zgn. 'samenlevingsvoorwaarden'. Concreet wordt hiermee de vraag aan de orde gesteld in welke mate gedetineerden die voor het uitboeten van hun straf in een penitentiaire instelling worden opgesloten, al dan niet met elkaar in contact mogen staan, en, indien enig gemeenschapsleven al wordt toegestaan, onder welke voorwaarden en mits welke beperkingen dit dan kan gebeuren.

Een opvallende vaststelling in dit opzicht is alleszins dat in zowel de parlementaire debatten die in de loop van de 19^e eeuw werden gevoerd in verband met het te installeren penitentiair regime als de parlementaire voorbereiding die uiteindelijk zeer recent heeft geresulteerd in de 'Basiswet...', (opnieuw) plaats werd ingeruimd voor het concept van de zgn. 'individuele cel'. Dat voor de cellulaire opsluiting ook in recente tijden opnieuw enige belangstelling bestaat, althans in België, is op zijn minst opmerkelijk.³ Historisch gezien heeft de cellulaire opsluiting in België, alsook in verschillende andere westerse landen, vooral opgang gemaakt in de loop van de 19e eeuw. Doch deze detentievorm heeft in België vanaf het interbellum en op grotere schaal vooral na de Tweede Wereldoorlog, mede onder invloed van nieuwe penolo-

³. *Contra* de recente ontwikkeling in Nederland waar afstand werd genomen van het tot voor kort geldende principe van 'één man, één cel', en bij vastlegging van de basiscondities waaronder straffen uitgevoerd dienen te worden, (verdere) uitbreiding wordt gegeven aan de 'meermanscel'. Zie in dit verband bijvoorbeeld: Moors, von Bergh, Bogaerts, van Poppel & van Kalmthout (2004).

gische inzichten, plaats moeten maken voor gevangenisregimes die wél enig gemeenschapsleven – eventueel beperkt tot bepaalde dagdelen – en communicatie tussen gedetineerden onderling toelaten.

In de historisch-sociologische literatuur over de evolutie van penale straffingsvormen⁴ is het vooral de Nederlandse criminoloog Franke geweest die de 'opkomst en neergang' van de cellulaire opsluiting in de westerse samenleving heeft beschreven en trachten te verklaren vanuit bredere maatschappelijke ontwikkelingen.⁵ Daarbij liet Franke zich inspireren door de zgn. 'civilisatietheorie' die eerder, eind jaren 1930, in ruimer perspectief door Norbert Elias (1939; 1987) was ontwikkeld. Door deze door Elias ontwikkelde civilisatietheorie te transponeren naar de detentiecontext toe, zette Franke zich meteen ook af tegen andere verklaringmodellen zoals die door een aantal andere auteurs voor het verschijnsel van de opkomst van cellulaire opsluiting in de loop van de 19^e eeuw werden aangedragen.⁶ Franke poneert dat het civiliseringsproces, dat zich over een zeer lange tijdperiode uitstrekt en zich trouwens op verschillende domeinen van het maatschappelijk leven veruitwendigt, wordt beïnvloed door gewijzigde maatschappelijke machtsverhoudingen (met name de afname van sociale ongelijkheid, en de evolutie naar toenemende interdependenties tussen burgers). Sociale veranderingen in de verhoudingen tussen mensen leidden tot een beter inlevingsvermogen voor het leed van anderen en een toenemende afkeer voor geweld. Zeer specifiek naar de penitentiaire context toe gericht, maakte bovendien de aangetoonde ineffectiviteit van de wijze waarop de gevangenisstraf werd uitgevoerd, het ook steeds moeilijker om publieke uitoefening van 'geweld' (fysiek dan wel psychisch) telkenmale opnieuw te legitimeren. In die zin is hier volgens Franke sprake van een langzaam proces van "penologische ontwapening" waardoor gestaag de weg werd bereid voor een groeiende emancipatie van gedetineerden en 'beschaafdere' detentiecondities. In Nederland bijvoorbeeld zou dergelijke ontwikkeling vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw zelfs uitmonden in de erkenning van formele rechten van gedetineerden, de introductie van juridisch uitgewerkte beklagmogelijkheden tegen beslissingen van

⁴ Zie voor een ruimer overzicht van de verschillende theorieën over de maatschappelijke aspecten van de 'penaliteit' bijvoorbeeld ook: Beyens (2000, 103-171); Garland (1991).

⁵ Zie specifiek in verband met de cellulaire opsluiting: Franke (1990a, 167-189). Voor een beschrijving over iets langere termijn, t.t.z. met inbegrip van de 20^e eeuw: Franke (1990b). Voor een historische beschrijving van de 19^e-eeuwse ontwikkeling van de cellulaire opsluiting in België kan worden verwezen naar de bijdragen van Dupont-Bouchat (1988, 1-27) en – belicht vanuit de parlementaire discussies ter zake – Weber (1996).

⁶ Zie bijvoorbeeld de publicaties van Rothman (1971), Ignatieff (1978), Foucault (1989) (disciplineringsperspectief), en – vanuit een sociaal-economisch georiënteerde theorie – van Rusche (1933, 63-78), Rusche & Kirchheimer (1939; 1981) en Melossi & Pavarini (1981).

instellingsfunctionarissen, de oprichting van zelforganisaties van (ex-)gedetineerden ter behartiging van hun belangen,.... Vanuit dit psycho-sociale perspectief meent Franke ook de neergang van de cellulaire (eenzame) opsluiting op het eind van de 19^e-begin 20^e eeuw te kunnen verklaren. Zo kwam de cellulaire opsluiting (met zowel geestelijke als fysieke afzondering) volgens Franke (pas) onder spanning te staan in een tijd van sociale opstand en stakingen die gekenmerkt werd door afnemende machtsverschillen en een toenemende wederzijdse afhankelijkheid (eind 19^e eeuw).

Het is vanuit dergelijk perspectief ook interessant na te gaan in welke mate de 'heropleving' van het concept van de 'individuele cel' zoals die in België in recente jaren zichtbaar is geworden, kan worden geduid (= vraag naar de achterliggende rationaliteit van het 'cellulair concept'). Hoewel Franke stelt dat het civiliseringsproces zich relatief autonoom en dus grotendeels buiten de wil van mensen om voltrekt, is het in dit verband niettemin ook van belang er op te wijzen dat het determinisme dat uit zijn opvattingen ter zake zou kunnen worden afgeleid, enige relativering behoeft. Zo wordt door Franke immers tevens aangenomen dat de concrete veruitwendiging van het penitentiair beschavingsoffensief niet alleen niet noodzakelijkerwijze een lineaire ontwikkeling kent (doch eerder een dialectische dynamiek) (Franke, 1990b, 781), doch dat dit proces ook wordt gestimuleerd dan wel afgeremd – doch in langetermijnperspectief beschouwd niet ongedaan gemaakt (*Ibid.*, 794-795)! – door specifieke tijds- en plaatsgebonden condities. In dit verband benadrukt hij bijvoorbeeld uitdrukkelijk de intermediaire invloed van personen die het leed zelf ondergaan en vernieuwende, meer 'beschaafde' ideeën ook daadwerkelijk uitdragen (*Ibid.*, 777-778), alsook (de mogelijkerwijze ook obstructieve kracht van) budgettaire en infrastructurele randvoorwaarden (*Ibid.*, 764), etc. Dit, samen met de wijze waarop de zgn. 'penologische ontwapening' doorgang vindt, zou dan ook mede verklaren waarom hedendaagse detentieomstandigheden in humaan opzicht nogal eens blijken te verschillen van land tot land, en waarom met name Nederland, althans tot voor kort, op dit vlak een gunstiger reputatie genoot dan andere westerse landen zoals bijvoorbeeld de Verenigde Staten (*Ibid.*, 790-791).

Voorliggende bijdrage heeft geenszins de ambitie te analyseren in welke mate en op welke wijze doorheen de Belgische penitentiaire geschiedenis gestalte is gegeven aan de door Franke geschetste 'civilisering' van de omgang met gedetineerden en de daaruit voortvloeiende verbetering van detentiecondities. *In globo* mag overigens worden gesteld dat dergelijk beschavingsproces zich ook in het kader van de Belgische strafuitvoeringsproblematiek in het algemeen heeft voltrokken (bijv. sterke liberalisering van het gevangenisregime, ontwikkeling van alternatieven voor 'minder ernstige'

misdrijfplegers,...), al zijn in dit verband in bepaald opzicht tezelfdertijd ook de-civiliserende tegenkrachten aan het werk (strengere aanpak en langere gevangenisstraffen voor bijvoorbeeld seksuele delinquenten, strakkere en sterk op beveiliging gerichte detentieregimes voor bepaalde categorieën van gedetineerden, ontwikkeling van meer op controle gerichte alternatieve uitvoeringsmodaliteiten,...), waardoor eerder uitdrukking wordt gegeven aan hetgeen in de penologische literatuur wordt benoemd als het "bifurcation"-proces (Bottoms, 1977), en waarmee wordt bedoeld op selectiviteit en dualisering bij de toedeling van straffen en hun wijze van uitvoering.⁷

Daarentegen is de bedoeling van deze bijdrage er – binnen de gegeven plaats- en tijdsgebonden context (nl. de Belgische situatie in de 19^e eeuw vergeleken met deze aan het begin van de 21^e eeuw) – wel in gelegen de krachtlijnen van de eerste Belgische wettelijke regeling van het gevangenisregime (met inbegrip van de achterliggende parlementaire discussies die uiteindelijk tot deze wet hebben geleid) waarmee de idee van de individuele cellulaire opsluiting voor het eerst werd bekrachtigd (wet van 4 maart 1870), te confronteren met de standpunten die dienaangaande zijn ingenomen geworden tijdens de recente parlementaire bespreking van de Basiswet waarin de – voorheen verlaten – piste van individuele cellulaire detentie opnieuw boven water is gekomen. Enerzijds gaat het er hierbij om te wijzen op een aantal mogelijke convergenties tussen beide, in de tijd van elkaar verwijderde wetgevingsprocessen, doch anderzijds zal de focus ook gericht zijn op eventuele divergenties. Dit onderzoek naar overeenkomsten en verschillen tussen beide wetgevingen en de daaraan gekoppelde parlementaire discussies, dat dus vooral in een rechtshistorisch perspectief is ingekaderd, richt zich niet enkel tot de inhoud van de betreffende wetgeving of de geformuleerde voorstellen daartoe (m.a.w. de concrete oorspronkelijk gewenste en uiteindelijk aangenomen juridische operationalisering) en de achterliggende *ratio legis* die eraan ten grondslag ligt, doch ook tot de argumentaties pro en contra die binnen het wetgevingsproces ten aanzien van de voorgestelde optie(s) werden opgeworpen (alsook eventuele moeilijkheden die zich stelden bij het vinden van een adequate juridisch-technische formulering) en tot mogelijke alternatieve oplossingen die werden aangereikt.⁸

⁷ Zie voor een toepassing hiervan op de Belgische situatie het doctoraatsproefschrift: Tubex (1999).

⁸ Zie voor een aantal uitstekende overzichten over de in een bepaalde periode bestaande organisatie van het gevangeniswezen en het gevangenisregime, en de daarbij horende vigerende penitentiaire rechtsregels, onder meer volgende publicaties: *Pandectes belges, Inventaire général du droit belge à la fin du XIXme siècle* (1909); *Répertoire Pratique du Droit Belge (R.P.D.B.), Législation, Doctrine et Jurisprudence* (1951, 250-285); Belym (1949, 467-544); Van Den Berge (2002).

Concreet stellen zich aldus volgende vragen: 1) welke inhoud en draagwijdte werd gegeven aan het concept 'cel' dat doorheen beide legistische processen expliciet aan de orde werd gesteld, en is er sprake van een verschuiving in achterliggende rationaliteit (die desgevallend een vertaling inhoudt van een zeker civiliseringsproces); 2) in welke mate werd de – bij de indiening van de voorstellen – gewenste optie op het politieke forum geaccepteerd, en welk soort argumentaties voor en tegen werden ten aanzien van het voorstel aangedragen (principiële, praktische, juridisch-technische,...); en 3) welke 'alternatieve' oplossingen werden in voorkomend geval voorgesteld?

Na eerst in te gaan op de ontstaansgeschiedenis en belangrijkste krachten van de wet van 4 maart 1870, worden verder in deze bijdrage de verschillen en overeenkomsten tussen beide parlementaire discussies en wetgevingen (naar achterliggende rationaliteit en inhoud van het concept 'cel', in het debat aangebrachte argumenten en alternatieve oplossingsmogelijkheden) aangeduid. Het beantwoorden van bovengenoemde vraagstellingen via historische rechtsvergelijking laat niet enkel toe te wijzen op mogelijke belemmerende factoren waarmee bij de (juridische) operationalisering van een penologisch gedachtegoed rekening wordt of moet worden gehouden, doch het biedt tevens de mogelijkheid het 'oplossend' vermogen te verbreden en nieuwe impulsen te initiëren door lering te trekken uit oplossingen die reeds in het verleden werden aangereikt. In die zin is het – zoals verder nog zal worden aangetoond – releverend dat sommige van deze 'oude' oplossingen ook in het actuele debat opnieuw te berde werden gebracht.

Overigens moet hierbij tevens worden opgemerkt dat uit de studie van het proces dat aan beide wetgevingen voorafging, en in het bijzonder het onderzoek naar de obstakels voor een adequate juridische operationalisering, ook enige verklaring kan worden afgeleid voor het gegeven van een erg precare formeel-wettelijke basis voor de (penitentiaire) strafuitvoering op het eind van de 19^e eeuw (cf. het juridische legaliteitsbeginsel *nulla poena sine lege*). Zoals uit de verder geschetste ontwikkelingsgeschiedenis nog zal blijken, is deze situatie – die uiteindelijk ook mee aan de oorsprong heeft gelegen van de recente 'Basiswet...' –, zeker in belangrijke mate mee gedetermineerd geworden door een aantal zeer specifieke historische tijdsomstandigheden. Het is op zijn minst opmerkelijk dat men uiteindelijk 175 jaar heeft moeten wachten vooraleer aan de penitentiaire strafuitvoering uiteindelijk een meer uitvoerig uitgewerkte formeel-wettelijke onderbouw werd gegeven (dan in 1870 nog het geval was).

3. ONTSTAANSGESCHIEDENIS EN KRACHT- LIJNEN VAN DE WET VAN 4 MAART 1870

Historisch gezien werd met de wet van 4 maart 1870 een eindpunt gezet achter een parlementaire discussie over het penitentiaire regime die reeds enkele decennia voordien was ingeluid. Hiermee werd eveneens aangesloten bij een feitelijke ontwikkeling die zich al had doorgezet sedert 1844, met de invoering en stapsgewijze uitbreiding van het zogenaamde regime van individuele cellulaire afzondering. Van een formele wet die het penitentiaire regime regelde, was in België geruime tijd nog geen sprake. Oorspronkelijk werd, vanuit juridisch oogpunt, aan het penitentiaire regime of de wijze waarop gestalte gegeven diende te worden aan de uitvoering van de vrijheidsberovende straffen, die in het straffenarsenaal overigens formeel-juridisch pas doorbraken met de eerste Franse strafwetboeken, dominant vorm gegeven door rechtsvoorschriften die door de uitvoerende macht werden uitgevaardigd.⁹ De enkele bepalingen die in verband met het detentieregime in de Napoleontische *Code pénal* van 1810 en de *Code d'instruction criminelle* uit 1808 waren opgenomen, focusten in hoofdzaak op het arbeids- en voedingsregime van gedetineerden en legden bezoekverplichtingen op aan bepaalde administratieve en gerechtelijke overheden, zonder verdere expliciete regulering van andere aspecten van het regime, in het bijzonder de vraag naar de zgn. 'samenlevingsvoorwaarden' (d.i. de vraag of en in welke mate gedetineerden met elkaar in contact kunnen of mogen staan, dan wel op één of andere manier van elkaar afgezonderd dienen te worden).¹⁰

3.1. Het wetsontwerp van 3 december 1844

Hoewel tot 1870 gewacht moest worden voor een eerste formeel-wettelijke regeling van het detentieregime, werd niettemin toch nog vrij vroeg na de Belgische onafhankelijkheid al een eerste initiatief genomen dat erop gericht was aan de penitentiaire strafuitvoering een eigentijdse wettelijke basis te geven. Toen na de Belgische onafhankelijkheid de inhoudelijke discussie over het na te volgen penitentiaire regime zowel in het parlement als daar-

⁹ Zie hiervoor de *Code pénal* van 25 september 1791, de *Code des délits et des peines* van 3 brumaire van het jaar IV (25 oktober 1795), en de *Code pénal* van 1810.

¹⁰ Deze term is ontleend aan de Basiswet van 12 januari 2005: zie Titel V, Hoofdstuk 2 (art. 48-52).

buiten steeds vaster vorm begon te krijgen, werd van meet af aan ook de vraag naar de legaliteit en naar de rol van het parlement bij de bepaling van het gevangenisregime mee in de discussie betrokken.¹¹

Op inhoudelijk niveau werd het bestaande penitentiaire systeem dat vanuit het Hollandse Bewind werd overgeërfd, en dat, voor wat de basis van het regime (of de 'samenlevingsvoorwaarden') betreft, bestond in een systeem van volledige gemeenschap (t.t.z. leven in gemeenschap zowel overdag als 's nachts), binnen het parlementair halffrond, op een uitzonderlijke dissidente stem na, al vrij snel na de Belgische onafhankelijkheid als volkomen ondoelmatig afgedaan.¹² De discussie zou zich van dan af vooral gaan richten op de keuze tussen twee alternatieve – in de Verenigde Staten gangbare – gevangenisystemen die elk op zich een bijzondere plaats toekenden aan het principe van (cellulaire) afzondering van gedetineerden, nl. aan de ene kant het zgn. Pennsylvaniëans systeem (individuele cellulaire opsluiting, zowel overdag als 's nachts)¹³ en aan de andere kant het zgn. Auburn-systeem (cellulaire opsluiting 's nachts, overdag arbeid in gemeenschap met verplichting tot absoluut stilzwijgen).

In België zou de eerste inspecteur-generaal van het Belgische gevangeniswezen Edouard Ducpétiaux zich reeds in 1837 voorstander gaan betonen van de invoering van het regime van volledige individuele cellulaire afzondering (het Pennsylvaniëans model), doch in zijn gematigde variant, nl. met bijkomend aan dit regime aan te brengen verzachtingen.¹⁴ Deze idee tot invoering en veralgemening van het principe van de volledige cellulaire afzondering werd datzelfde jaar nog overgenomen door kamerlid Joseph Andries en door

¹¹ Bijzonder relevant in dit verband zijn de interventies van parlementsleden Henri de Brouckère en Adelson Castiau in de Kamer op 22 december 1843 resp. 12 januari 1844, waarbij werd gesteld dat 1) het stilzwijgen van de *Code pénal* uit 1810 over tal van aspecten van het penitentiair regime de regering (uitvoerende macht) nog niet de bevoegdheid geeft het penitentiair regime zelf naar eigen goeddunken in te vullen, en 2) de aanwijzingen die ter zake worden gegeven bij de jaarlijkse besprekingen van de begroting voor het departement van Justitie, waardoor de wetgevende kamers indirect met deze problematiek worden gevat, niet volstaan (Kamer, 22 december 1843, *Moniteur belge*, 23 december 1843; Kamer, 12 januari 1844, *Moniteur belge*, 13 januari 1844).

¹² Met name kamerlid Eugène Desmet zag geen bezwaren in het behoud van het bestaande (volledig) gemeenschapsregime (Kamer, 21 januari 1837, *Moniteur belge*, 23 januari 1837; Kamer, 2 december 1837, *Moniteur belge*, 5 december 1837).

¹³ Zonder mogelijkheid tot onderling contact, en – in haar originele vorm – ook zonder contact met de buitenwereld of mogelijkheid tot verzachting van de eenzame opsluiting via bijvoorbeeld gevangenisarbeid (Walnut Street, 1790; Pittsburgh, 1834).

¹⁴ Zie Ducpétiaux (1837, deel I, VIII): "La règle de l'isolement de jour et de nuit doit être étendue à toutes les prisons pour peines sans distinction. Mais il importe d'abréger la durée de la captivité eu égard à la rigueur de la discipline".

hem in het parlement gepropageerd, doch kreeg aanvankelijk nog geen concrete navolging op het terrein.¹⁵ Pas later, onder minister van Justitie Jules d'Anethan, werd voor het eerst een aanzet gegeven voor een (grootschaliger) toepassing van het regime van volledige cellulaire afzondering, al was deze minister – aanvankelijk althans – wel de overtuiging toegedaan dat dit regime enkel voor de voorlopig gehechten als meest aangewezen detentievorm kon worden beschouwd. Vooral de parlementaire discussie die eind 1843-begin 1844 plaatsgreep naar aanleiding van de bespreking van de begroting voor het departement van Justitie, zou uiteindelijk van doorslaggevende betekenis zijn om dit regime ook voor andere categorieën gedetineerden (in het bijzonder de veroordeelden) te doen aanvaarden, én – op formeel niveau – de aanzet vormen voor een eerste parlementair wetgevend initiatief in verband met het gevangenisregime.¹⁶

Waar de minister van Justitie tijdens voormeld parlementaire debat eind 1843-begin 1844 aanvankelijk nog niet toegaf aan de kritiek in het parlement die hoofdzakelijk werd geformuleerd door kamerleden Castiau en de Brouckère, diende hij, nog geen jaar later, op 3 december 1844, in de Kamer dan toch een wetsontwerp "tendant à établir un système pénitentiaire" in dat voorzag in een algehele toepassing van het celregime, zowel voor voorlopig gehechten als voor de meeste veroordeelden.¹⁷ In hun reactie poneerden kamerleden Castiau en de Brouckère nu evenwel dat de bijgevoegde Memorie van Toelichting niet voldeed, en dat de hele kwestie meer gedocumenteerd en diepgaander behandeld diende te worden, hetgeen resulteerde in de vraag om voorafgaand een uitgebreider rapport aan de Kamer voor te leggen, als "[...] le point de départ!" van de discussie.¹⁸ Dit verzoek om nadere uitleg¹⁹, dat ook als doel had zich te verweren tegen mogelijk onbegrip bij de publieke opinie²⁰, was uiteindelijk de aanleiding tot de geboorte van Ducpétiaux' zeer

¹⁵. Kamer, 2 december 1837, *Moniteur belge*, 5 december 1837.

¹⁶. Kamer, 22 december 1843, *Moniteur belge*, 23 december 1843; Kamer, 23 december 1843, *Moniteur belge*, 24 december 1843; Kamer, 12 januari 1844, *Moniteur belge*, 13 januari 1844.

¹⁷. *Moniteur belge*, 4 december 1844. Vooral artikel 8 van het wetsontwerp is in dit verband van belang: zie hiervoor Ducpétiaux (1845, Appendice, V-VI).

¹⁸. Kamer, 7 december 1844, *Moniteur belge*, 8 december 1844.

¹⁹. Tijdens de zitting van de Kamer op 3 december 1844 werd een verslag over het regime in de gevangnissen ook reeds gevraagd door kamerlid Eugène Desmet (*Moniteur belge*, 4 december 1844).

²⁰. Zie hiervoor de interventie van kamerlid Adelson Castiau in de Kamer op 7 december 1844: "Il ne lui [de minister van Justitie] suffira pas, ainsi qu'on vient de le dire, qu'il attende les interpellations, et qu'il se décide alors seulement à apporter dans cette enceinte les faits et les preuves qui seraient de nature à renverser les objections nombreuses que rencontrera son système, il faut qu'il devance les interpellations, qu'il ne s'adresse pas seulement aux membres

lijvige en uitermate goed gedocumenteerde meesterwerk *Mémoire à l'appui du projet de loi sur les prisons, présenté à la Chambre des Représentants de Belgique, dans la séance du 3 décembre 1844, avec un appendice et trois plans de prisons cellulaires* dat nog in 1845 zou verschijnen, en dat in oorsprong de vraag tot definitieve goedkeuring van het celregime door het parlement diende te ondersteunen (Ducpétiaux, 1845). De ontbinding van de Kamers datzelfde jaar maakte evenwel dat het wetsontwerp niet meer werd behandeld waardoor de parlementaire bekrachtiging van het cellulair regime werd uitgesteld. Het wetsontwerp uit 1844 zou nochtans nog een belangrijke invloed uitoefenen op de parlementaire werkzaamheden naar aanleiding van de redactie van Boek I van het nieuwe Strafwetboek van 1867. Bovendien liggen de werkzaamheden die in dit kader plaatsvonden, ook aan de basis van de wet op het cellulair afzonderingsregime die in 1870 zou worden gestemd.

3.2. De discussie naar aanleiding van de herziening van het Strafwetboek (1848-1867)

Nadat een eerdere poging tot herziening van de Napoleontische *Code pénal* van 1810 (wetsontwerp neergelegd in de Kamer op 1 augustus 1834) was mislukt, vooral omwille van de ontoereikendheid van de voorgestelde hervormingen (Nypels, 1867-1870, Tome I, IV), werd tijdens de ambtstermijn van minister van Justitie de Haussy bij KB van 1 mei 1848 een nieuwe Commissie²¹ tot herziening van het Strafwetboek benoemd waarvan de taak als volgt werd omschreven:

"[La] commission [...] est chargée de signaler les lacunes que l'expérience des dernières années a pu faire découvrir dans le projet de loi présenté, [...], le 1er août

de cette chambre; mais qu'il s'adresse encore à l'opinion publique, qui ne restera pas impassible en présence d'une telle question. Ne cessons de le répéter: c'est une idée nouvelle, une innovation radicale qu'il s'agit d'introduire dans nos mœurs en même temps que dans nos lois; l'opinion a besoin d'y être préparée, et l'on ne peut, quand il s'agit d'intérêts aussi graves que ceux qui touchent à des questions d'existence, environner les innovations de trop de précautions, de sollicitude et de garanties" (*Moniteur belge*, 8 december 1844).

²¹. Deze commissie was samengesteld uit de Fernelmont, raadsheer bij het Hof van Cassatie, Stas, raadsheer bij het Hof van Cassatie, Delebecque, advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie, Haus, professor aan de universiteit te Gent, en Nypels, professor aan de universiteit te Luik. A. Joly werd aan de commissie toegevoegd als secretaris. Later, bij KB van 25 februari 1858, werd A. Joly benoemd als lid van de commissie ter vervanging van Delebecque die intussen overleden was.

1834, à la chambre des représentants. Cette commission proposera les moyens de compléter le projet".²²

3.2.1. *Het oorspronkelijk ontwerp van Strafwetboek en de in 1853 aangenomen tekst*

Het eerste deel van het werk van deze commissie, dat Boek I van het nieuwe ontwerp van Strafwetboek bevatte, werd op 14 december 1849 en 20 maart 1850, anderhalf jaar na installatie van de commissie, samen met de verslagen van de rapporteur van vermelde commissie (Jacques-Joseph Haus²³), in een door de regering aangepaste versie²⁴, aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers voorgelegd.²⁵

Bijzonder relevant is dat dit ontwerp verschillende bepalingen bevatte inzake het penitentiair regime. Zo werd, naast de terminologische aanduiding van de verschillende vrijheidsberovende straffen en hun respectievelijke duur (minimum- en maximumgrenzen), ook bepaald in wat voor soort inrichtingen de respectievelijke straffen ondergaan zouden worden, welk basisregime van toepassing zou zijn ('samenlevingsvoorwaarden'), hoe de gevangenisarbeid werd georganiseerd (arbeidsverplichting, aard van de arbeid, arbeidskeuze) en de opbrengst van de arbeid werd besteed (aandeel van elk van de verschillende categorieën veroordeelden in de opbrengst, tijdstip van toekenning van het eigen aandeel),... Hiermee werden enkel de belangrijkste na te volgen

²². KB 1 mei 1848 qui nomme une commission au ministère de la justice, pour la révision du code pénal, *Moniteur belge*, 4 mei 1848, 1174-1175.

²³. De rapporten van de verslaggever van de Commissie tot herziening van het Strafwetboek werden in gespreide orde gepubliceerd, nl.: *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 325-363 (verslag over Hoofdstuk I: Des infractions; Hoofdstuk II: Des peines; Hoofdstuk III: Des autres condamnations qui peuvent être prononcées pour crimes, délits ou contraventions), *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 1070-1077 (verslag over Hoofdstuk IV: De la tentative de crime ou de délit), *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 1077-1088 (verslag over Hoofdstuk V: De la récidive), *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 1203-1211 (verslag over Hoofdstuk VI: Du concours de plusieurs infractions), *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 1504-1526 (verslag over Hoofdstuk VII: De la participation de plusieurs personnes au même crime ou délit et du recèlement). Over de Hoofdstukken VIII (Des causes de justification et des excuses) en IX (Des circonstances atténuantes) werden geen verslagen gepubliceerd (Nypels, 1867-1870, Tome I, 163).

²⁴. De regering ging niet akkoord met de afschaffing van levenslange straffen zoals voorgesteld in het door de commissie uitgewerkte ontwerp. Zie *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850 (zitting 14 december 1849), p. 301 (Doc.nr. 38: tekst ontwerp van *Code pénal*, Boek I).

²⁵. *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850 (zitting 14 december 1849), p. 223 (neerlegging wetsontwerp artt. 1-72, en verwijzing naar een bijzondere commissie); *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850 (zitting 20 maart 1850), p. 973 (presentatie artt. 73-119); *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850 (zitting 20 maart 1850), p. 1067 (Doc.nr. 164: Memorie van Toelichting, ontwerp artt. 73-119, en rapport over Hoofdstukken IV en V).

principes inzake het voorgestane penitentiair regime aangegeven. De rege­ringscommissie (de Commissie tot herziening van het Strafwetboek) was immers van oordeel dat, voor het overige, de bijzondere modaliteiten van het penitentiair regime opgenomen dienden te worden in een afzonderlijke wet op het penitentiaire regime en in Koninklijke Besluiten.²⁶

"Il est utile de faire remarquer que notre commission ne doit établir que les principes du système d'emprisonnement. Les détails de ce système seront réglés par une loi spéciale sur le régime des prisons et par des arrêtés royaux. Mais le nouveau code doit contenir tous les principes qui caractérisent et distinguent entre elles les diverses peines emportant privation de la liberté".²⁷

Niettemin staat hetgeen toentertijd met betrekking tot het penitentiair regime reeds werd opgenomen in het oorspronkelijk ontwerp van Strafwetboek zelf, in schril contrast met datgene dat hier uiteindelijk in 1867 in de definitieve versie van het Strafwetboek nog van zou overblijven. Geïnspireerd op buitenlandse wetgevende initiatieven (o.m. in Frankrijk en Nederland) en de resoluties van het Internationaal Penitentiair Congres te Frankfurt in 1846, en in lijn met het eerdere wetsontwerp van 3 december 1844²⁸, schreef ook het oorspronkelijk ontwerp van Strafwetboek de cellulaire opsluiting (overdag en 's nachts) voor, en dit ten aanzien van vrijwel alle categorieën veroordeelden²⁹, uitgezonderd voor minderjarigen en voor ouderlingen voor wie in de tekst van het ontwerp zelf aparte regelingen waren uitgewerkt.³⁰ Daarbij was, althans in de tekst die toentertijd voorlag, en anders dan in het wetsontwerp uit 1844 dat een aantal specifieke overgangsbepalingen bevatte³¹, ook (nog)

²⁶ Zie ook artikel 13 van het wetsontwerp van 3 december 1844 waarbij het aan de regering werd overgelaten voor elke categorie van gevangenis­sen bijzondere reglementen op te stellen waarin een aantal nader gespecificeerde aspecten geregeld dienden te worden.

²⁷ *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 349 (Rapport Haus, nr. 113).

²⁸ Zie hiervoor de talloze verwijzingen in het Rapport Haus, in het bijzonder nr. 102 van dit verslag (wetsontwerp 3 december 1844: *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 346), nr. 103 (congres Frankfurt: *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 346), en nr. 105 (buitenlandse ontwikkelingen: *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 347).

²⁹ Zie artikel 22 van het regeringsontwerp (veroordeelden tot opsluiting), artikel 37 (correctioneel veroordeelden) en artikel 44 (veroordeelden tot politiegevangenisstraf). Merk op dat de straf van de dwangarbeid niet meer bestond in het regeringsontwerp maar vervangen werd door de straf van opsluiting, en dat ook veroordeelden tot politiegevangenisstraf aan het celregime zouden worden onderworpen. Zie wat dit laatste betreft ook: *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 349 (Rapport Haus, nr. 114).

³⁰ Zie de artikelen 103-104 (minderjarigen) en 108 van het oorspronkelijk ontwerp (ouderlingen): *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850, p. 1069.

³¹ Zie de artikelen 15 en 16 van dit wetsontwerp. Art. 15: "A mesure de l'achèvement des constructions et travaux nécessaires, le gouvernement déterminera les catégories des détenus et les ressorts judiciaires auxquels les prisons nouvelles seront affectées". Art. 16: "Jusqu'au

geen rekening gehouden met het feit dat destijds nog geen geschikte penitentiaire infrastructuur ter beschikking stond voor de afzondering van gedetineerden in individuele cellen.

Na parlementaire discussie werd deze tekst tijdens de zitting van 10 maart 1853 voor het eerst goedgekeurd, weliswaar in een gewijzigde en reeds afgeslankte versie, doch het cellulair afzonderingsregime bleef wel uitdrukkelijk als penitentiaal basisregime behouden.³² Voor de nadere uitwerking van het gevangenisregime werd enkele maanden na de eerste stemming van Boek I overigens ook – in lijn met de hoger reeds geformuleerde opmerking van de Commissie tot herziening van het Strafwetboek – een bijzondere commissie opgericht die belast werd met het onderzoek van een voorontwerp van wet betreffende het regime van de gevangenen (KB 25 juni 1853).³³ De werkzaamheden van deze commissie resulteerden nog geen jaar later in de neerlegging van een voorontwerp van wet betreffende het gevangenisregime (Ducpétiaux, 1854), en de voorstellen van deze commissie zouden een belangrijke inspiratiebron vormen voor het nieuwe wetsontwerp (in verband met Boek I van het Strafwetboek) dat een aantal jaar later in de Kamer werd neergelegd.³⁴

3.2.2. *In 1860 voorgestelde amendementen op de eerder goedgekeurde tekst*

De discussie over Boek I van het Strafwetboek werd inderdaad heropend met de indiening in 1860 van een nieuw wetsontwerp dat er – naast de toevoeging van een apart hoofdstuk over het tenietgaan van de straffen (Hoofdstuk X van Boek I) – toe strekte enkele eerder goedgekeurde bepalingen (vooral in verband met het penitentiaal regime) te wijzigen.³⁵ Belangrijkste vernieuwing was ongetwijfeld dat, op redactioneel vlak, een minder affirmatieve formulering inzake het toe te passen gevangenisregime werd voorgesteld. Deze aanpassing bracht ook met zich mee dat in bijlage bij het Strafwetboek zelf voor-

moment où les détenus pourront être soumis à la règle de la séparation individuelle, ils occuperont la nuit des cellules isolées, et seront soumis, pendant le jour, à un classement et à une surveillance propres à diminuer le plus possible les inconvénients de la réunion".

³² Zie in dit verband de artikelen 21, 24, § 2 en 35, § 2 van het ontwerp dat in 1853 werd aangenomen.

³³ Door dit KB werden aan de Commissie tot herziening van het Strafwetboek drie leden toegevoegd met het oog op de discussie over het gevangenisregime, waaronder Ducpétiaux zelf (Nypels, 1867-1870, Tome I, 367, noot 5).

³⁴ Zie het verslag van de rapporteur van de regeringscommissie bij de nieuwe tekst die in 1860 werd neergelegd: Rapport de Fernelmont (*Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), p. 329).

³⁵ *Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), Doc.nr. 32, p. 315-327.

zien zou worden in een bijzonder systeem van strafvermindering voor straffen die onder het regime van cellulaire afzondering zouden worden ondergaan. Deze idee was geheel niet nieuw, maar werd ook reeds eerder in 1837 gesuggereerd door Ducpétiaux (1837), en tevens voorgesteld in het wetsontwerp van 3 december 1844³⁶ en in het voorontwerp van wet dat in 1854 werd afgerond.³⁷ In het oorspronkelijk ontwerp van Strafwetboek dat in 1849-1850 aan de Kamer werd voorgelegd, was geen *bijkomend* systeem van strafvermindering voorzien, gelet op het feit dat er werd uitgegaan van één enkel gevangenisregime (de cellulaire afzondering) en de benodigde strafvermindering reeds was ingecalculeerd bij de opgave van de strafmaat (strafminima en -maxima) die in dit ontwerp voor elke soort van vrijheidsberovende straf was voorzien.³⁸ De uiteindelijk door Kamer en Senaat aangenomen tekst uit 1853 zou evenwel de in de *Code pénal* van 1810 voorziene strafmaxima hernemen, hetgeen bij de nieuwe besprekingen die vanaf 1860 werden opgestart, kritiek uitlokte.

De regeringscommissie die in 1860 een aantal amendementen voorstelde bij de in 1853 aangenomen tekst, was van oordeel dat het cellulair afzonderingsregime niet als dusdanig als algemene regel kon worden opgelegd, omdat er vooreerst nog een lange overgangperiode zou bestaan waarbinnen verschillende gevangenisregimes, nl. het gemeenschaps- en het cellulair regime, naast elkaar zouden worden toegepast.³⁹ Bovendien diende volgens deze

³⁶ Het wetsontwerp voorzag voor correctioneel veroordeelden in een strafvermindering met 1/3 (art. 9), en voor de crimineel veroordeelden een vermindering met 1/4 voor de eerste 10 jaar en 1/2 voor de volgende jaren (art. 10). Levenslang gestraften zouden niet langer dan 12 jaar aan het celregime onderworpen kunnen worden (art. 11).

³⁷ In dit voorontwerp was een overgangsbepaling ingeschreven waarin werd gesteld dat magistraten de straf zouden kunnen bepalen onder de hypothesen van een opsluiting onder gemeenschapsregime en onder cellulair regime (art. 53). In de bijhorende commentaar werd daarbij nog verduidelijkt dat deze regeling "[...] doit avoir son corollaire dans le code pénal où il convient d'établir une double échelle de peines qui, pendant la période de transition, servira de règle pour l'application du principe que nous venons de poser" (Ducpétiaux, 1854, 28). Ook werd reeds een concreet voorstel geformuleerd tot aanpassing van de minimum- en maximumgrenzen van de verschillende vrijheidsberovende straffen (zie Ducpétiaux, 1854, 6). Voor levenslang gestraften werd een maximumduur van 10 jaar cellulaire opsluiting voorgesteld (art. 30).

³⁸ Doch in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van Boek I van het Strafwetboek preciseerde minister van Justitie de Haussy wel dat: "[d]es dispositions transitoires, placées à la fin du code, régleront le mode d'exécution des peines, en attendant que les prisons aient pu être appropriées au régime nouveau; elles détermineront également comment se fera l'application de ce régime aux individus condamnés sous l'empire du Code actuel" (Nypels, 1867-1870, Tome I, VI); *Ann. Parl.*, Kamer, 1849-1850 (zitting 14 december 1849), p. 301.

³⁹ Zie het Rapport de Fernemont (*Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), Doc.nr. 32, p. 328).

commissie voor een zeker aantal veroordeelden de gevangenzetting in gemeenschap behouden te blijven (na een zekere termijn in geval van levenslange straffen, voor gedetineerden voor wie het celregime nadelige gevolgen zou kunnen hebben gelet op hun fysieke of morele gesteltenis). De commissie achtte het dan ook noodzakelijk:

"[...] que la loi fixe d'avance le rapport existant, quant à la durée, entre les peines qui seront subies en commun et celles qui seront expiées selon le régime de la séparation",⁴⁰

ervan uitgaande dat de duur van de straffen zoals die in het toekomstige Strafwetboek zou worden ingeschreven, beschouwd moest worden onder de hypothese van de toepassing van het gemeenschapsregime.⁴¹ Dat de in 1853 aangenomen tekst de toepassing van het regime van cellulaire afzondering voorschreef ten aanzien van alle veroordeelden tot dwangarbeid, opsluiting, hechtenis en correctionele gevangenisstraf, maar dat daarnaast de in de *Code pénal* van 1810 voorziene maxima werden gehanteerd⁴², leidde volgens de commissie immers tot "[...] une rigueur excessive à l'égard des condamnés qui seraient soumis à ce dernier régime [regime van cellulaire afzondering]".⁴³ Naast een meer in de voorwaardelijke wijs opgestelde formulering met betrekking tot de toepassing van het celregime ("pourront être soumis"), stelde de commissie, als bijlage bij het Strafwetboek, de invoering voor van een tabel waarin zou worden voorzien in een progressief systeem van strafvermindering, in die zin dat een grotere strafreductie zou worden toegekend naarmate het onder celregime ondergane aantal jaren straf toenam. Bovendien werd de toepassing van het cellulair regime voor veroordeelden tot levenslange straffen luidens haar voorstel gebonden aan een maximumtermijn van negen jaar, behoudens wanneer de betrokken gedetineerden zelf om de voortzetting van dit regime zouden vragen.

Nadat de Kamercommissie een aantal aanpassingen aan de tekst had voorgesteld⁴⁴, werd de nieuwe tekst door de Kamer goedgekeurd.⁴⁵ De door de

⁴⁰ *Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), Doc.nr. 32, p. 328.

⁴¹ *Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), Doc.nr. 32, p. 328.

⁴² Zie hiervoor het Rapport de Fernemont (*Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), Doc.nr. 32, p. 328).

⁴³ *Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), Doc.nr. 32, p. 328.

⁴⁴ De Kamercommissie stelde voor de toepassing van het regime van cellulaire afzondering uit te breiden tot alle veroordeelden, met name ook tot de veroordeelden tot politiegevangenisstraffen, de tabel in verband met de strafvermindering in het ontwerp zelf op te nemen, en de wijze waarop en de mate waarin de strafvermindering werd berekend, te vereenvoudigen (Rapport Pirmez: *Ann. Parl.*, Kamer, 1860-1861, Doc.nr. 146, p. 1797-1808); Nypels (1867-1870, Tome I, 373, noot 2).

Kamer aangepaste tekst werd door de Senaatscommissie evenwel op meerdere vlakken bekritiseerd⁴⁶; doch de door de Senaatscommissie voorgestelde tekstwijzigingen gaven in de daaropvolgende bespreking in de Senaat op hun beurt dan ook weer aanleiding tot een geanimeerde discussie.⁴⁷ Het debat spitste zich daarbij vooral toe op de wijze waarop redactioneel vorm gegeven kon worden aan de concrete intenties die men voor ogen had. Teneinde uit de impasse te raken werd uiteindelijk, op voorstel van senatoren Malou en Forgeur, beslist om het bewuste artikel (over het toe te passen regime) terug naar de Senaatscommissie te zenden. Na nieuw onderzoek stelde de Senaatscommissie voor het artikel op te heffen en het vraagstuk inzake het penitentiair regime voor te behouden voor een aparte wet.⁴⁸ Zij werd hierin gevolgd door de senaatsleden⁴⁹, en aansluitend ook door de Commissie voor Justitie van de Kamer die terzelfder tijd voorstelde een bijzondere wet te stemmen.⁵⁰

⁴⁵. *Ann. Parl.*, Kamer, 1861-1862 (zitting 21 mei 1862), p. 1318 (art. 41bis, later art. 42).

⁴⁶. De Senaatscommissie meende vooreerst dat het niet aan de (willekeur van de) regering toekwam zelf te bepalen aan welk van de twee regimes een veroordeelde uiteindelijk zou worden onderworpen (deze mogelijkheid werd geïntroduceerd door de hypothetische formulering van het principe van de cellulaire afzondering) (Rapport d'Anethan: *Ann. Parl.*, Senaat, 1862-1863 (zitting 20 december 1862), Doc.nr. 19, p. IX), en stelde voor het celregime als vaste regel op te leggen ("seront soumis au régime de la séparation"). Ten tweede kon de Senaatscommissie zich ook niet akkoord verklaren met het door de Kamer aangenomen systeem van progressieve strafvermindering dat volgens haar vervangen diende te worden door een eenvormig systeem van strafvermindering (vermindering met de helft). En tenslotte was de commissie van oordeel dat de instelling van een maximumgrens met betrekking tot de toepassing van het cellulair regime (voor veroordeelden tot levenslange straffen) afgewezen moest worden. Hier voorzag zij als alternatief de mogelijkheid om na tien jaar cellulaire opsluiting bij KB (overigens steeds herroepelijk) verzachtingen aan het (cel)regime aan te brengen (Rapport d'Anethan: *Ann. Parl.*, Senaat, 1862-1863 (zitting 20 december 1862), Doc.nr. 19, p. X).

⁴⁷. *Ann. Parl.*, Senaat, 1865-1866 (zitting 9 februari 1866), p. 152-154 (debat over artikel 42).

⁴⁸. *Ann. Parl.*, Senaat, 1865-1866 (zitting 20 februari 1866), p. 179; *Ann. Parl.*, Senaat, 1865-1866 (zitting 20 februari 1866), Doc.nr. 35, p. LVIII. Al in 1851 had Malou iets gelijkaardigs voorgesteld: zie *Ann. Parl.*, Kamer, 1851-1852 (zitting 2 december 1851), p. 141.

⁴⁹. *Ann. Parl.*, Senaat, 1865-1866 (zitting 21 februari 1866), p. 196. Volgens minister van Justitie Bara was een aparte wet zelfs niet noodzakelijk, vermits het op het departement van Justitie in de praktijk reeds als regel gold aan de Koning een vermindering met de helft van de onder het afzonderingsregime ondergane straffen voor te stellen.

⁵⁰. Zie het Rapport Pirmez: *Doc. Parl.*, Kamer, 1866-1867 (zitting 28 november 1866), Doc.nr. 27, p. 7.

3.3. De definitieve tekst van het Strafwetboek van 1867 en de discussie met betrekking tot de wet van 4 maart 1870

De schrapping van het artikel in verband met het toe te passen penitentiair regime en het systeem van strafvermindering maakte dat in de definitieve tekst van het Strafwetboek dat in 1867 werd goedgekeurd, uiteindelijk vrijwel geen enkel spoor meer te bekennen viel van de aanvankelijk vrij expliciete bepalingen over het gevangenisregime zoals die in het oorspronkelijk, in 1849-1850 voorgestelde ontwerp nog waren opgenomen.⁵¹ Voor een meer concrete omschrijving van het na te volgen penitentiaire regime werd, in navolging van het voorstel van de Senaatscommissie en later ook de Kamercommissie, geopteerd voor een aparte wet, dus voor een regulering van deze problematiek buiten het kader van het Strafwetboek om. Met het oog hierop werd door de Kamercommissie eind 1866 een tekstvoorstel van (bijzondere) wet opgesteld, dat uiteindelijk in 1870 aanleiding zou geven tot de eerste Belgische wet op het 'penitentiair regime'.

De bepalingen van deze tekst waren gebaseerd op het oorspronkelijke artikel van de tekst die in 1862 door de Kamer werd aangenomen, doch met integratie van de (meeste) tekstwijzigingen zoals die door de Senaatscommissie datzelfde jaar waren gesuggereerd.⁵² Concreet werd voorgesteld dat de veroordeelden tot dwangarbeid, hechtenis, opsluiting en gevangenisstraf, voor zover de toestand van de gevangenen het zou toelaten, aan het cellulair afzonderingsregime werden onderworpen en dat de duur van de straffen bij toepassing bij dit regime met de helft zou worden verminderd. Enkel het aanvankelijk door deze Senaatscommissie geformuleerde voorstel in verband met de duur van de cellulaire afzondering voor levenslang veroordeelden (mogelijkheid via KB verzachtingen aan te brengen aan het celregime na 10 jaar opsluiting), werd niet overgenomen: op dit punt was de Kamercommissie van oordeel dat levenslang veroordeelden enkel gedurende de eerste tien jaar van de gevangenschap aan het cellulair regime konden worden onderworpen,

⁵¹. Afgezien van de opgave van de verschillende vrijheidsberovende straffen, de duur ervan en de plaats waar ze uitgevoerd dienden te worden, bleven in het Strafwetboek uit 1867 met betrekking tot het eigenlijke penitentiair regime finaal enkel nog een aantal bepalingen over-eind inzake de gevangenisarbeid en de verdeling van de opbrengst ervan. Zie concreet de oorspronkelijke artikelen 15, 26, 27 en 29 van het Strafwetboek van 1867.

⁵². Zie het Rapport Pirmez (*Doc. Parl.*, Kamer, 1866-1867 (zitting 28 november 1866), Doc.nr. 27, p. 7).

en dat daarna voor hen de mogelijkheid diende te bestaan hun detentie in gemeenschapsregime door te brengen.

Op voorstel van minister van Justitie Jules Bara werd tijdens de zitting van 16 december 1869 door de Kamer wel nog een systeem van progressieve strafvermindering aanvaard (in plaats van het voorgestelde systeem van uniforme strafvermindering), doch voor het overige was de discussie in Kamer en Senaat hoofdzakelijk georiënteerd op de bepaling in verband met de maximumgrens voor veroordeelden tot levenslange straf.⁵³ Deze discussie, waarin de minister van Justitie J. Bara en de rapporteur van de Senaatscommissie J. d'Anethan als belangrijkste protagonisten optraden, resulteerde evenwel niet in een wijziging van de aanvankelijk (in 1866) door de Kamercommissie voorgestelde bepaling.⁵⁴

Uiteindelijk werd de tekst op 19 februari 1870 definitief aangenomen waardoor het cellulaire regime twee jaar na de dood van haar grootste pleitbezorger, Edouard Ducpétiaux (†1868) haar definitieve wettelijke bekrachtiging kreeg.⁵⁵ De wet van 4 maart 1870 bevatte, anders dan verschillende voorstellen die haar waren voorafgegaan, slechts één artikel, en bepaalde – rekening houdend met de overgangssituatie, en "d'une façon laconique" (*Pandectes...*, 1909, 416, nr. 169) –, dat gedetineerden slechts aan het cel-

⁵³ *Ann. Parl.*, Kamer, 1869-1870 (zitting 16 december 1869), p. 240-241.

⁵⁴ Waar de minister van Justitie J. Bara zich tijdens de zitting van de Senaat op 28 februari 1867 voorstander toonde van het behoud van een absolute maximumgrens bij de toepassing van het celregime (tot 10 jaar) voor veroordeelden tot levenslange gevangenisstraf (*Ann. Parl.*, Senaat, 1866-1867 (zitting 28 februari 1867), p. 82), pleitte J. d'Anethan voor een systeem van facultatieve opheffing of verzachting van het celregime (via KB) na de vooropgestelde termijn van 10 jaar (*Ann. Parl.*, Senaat, 1866-1867 (zitting 28 februari 1867), p. 83-84). Het voorstel van de Senaatscommissie, zoals geëxpliciteerd door J. d'Anethan (*Ann. Parl.*, Senaat, 1866-1867 (zitting 27 februari 1867), Doc.nr. 36, p. XIX-XX), werd aangenomen door de Senaat (*Ann. Parl.*, Senaat, 1866-1867 (zitting 28 februari 1867), p. 88), doch onder impuls van de minister van Justitie weer afgewezen in de Kamer (*Ann. Parl.*, Kamer, 1869-1870 (zitting 16 december 1869), p. 241), hoewel de Kamercommissie zich eerder uitsprak voor de goedkeuring van de door de Senaat geamendeerde tekst (Rapporten Lelièvre: *Doc. Parl.*, Kamer, 1869-1870 (zitting 23 november 1869), Doc.nr. 13, p. 1-2; *Doc. Parl.*, Kamer, 1869-1870 (zitting 9 december 1869), Doc.nr. 30, p. 2). Na een nieuw voorstel door de Senaatscommissie (maximumtermijn van 10 jaar, doch met de mogelijkheid opnieuw aan het celregime onderworpen te worden in geval van wangedrag of een nieuwe veroordeling; zie het Rapport d'Anethan: *Ann. Parl.*, Senaat, 1869-1870 (zitting 15 februari 1870), Doc.nr. 22, p. 11) en een discussie tussen ditmaal de minister van Binnenlandse Zaken Pirmez en J. d'Anethan in de Senaat op 19 februari 1870 (*Ann. Parl.*, Senaat, 1869-1870 (zitting 19 februari 1870), p. 93-97), werd uiteindelijk toch de door de Kamer goedgekeurde tekst aangenomen. d'Anethan trok zijn amendement in nadat hem formeel was bevestigd geworden dat veroordeelden tot levenslange straf, ook na afloop van de maximumtermijn van 10 jaar, in geval van een nieuwe veroordeling toch opnieuw aan het celregime onderworpen zouden kunnen worden.

⁵⁵ *Ann. Parl.*, Senaat, 1869-1870 (zitting 19 februari 1870), p. 97.

systeem werden onderworpen "pour autant que l'état des prisons le permettra".⁵⁶ Uitgaande van de veronderstelling dat het celregime een strenger gevangenisregime inhield waarvan de gunstige effecten ook veel sneller uitwerking zouden krijgen, voorzag deze wet in navolging van eerdere voorstellen tevens in een vrij ingewikkeld systeem van proportionele en gradueel toenemende strafvermindering voor gedetineerden die het celregime ondergingen. Voor levenslang veroordeelden werd een maximumgrens van tien jaar cellulaire opsluiting ingesteld die enkel op vraag van de betrokken gedetineerden zelf kon worden verlengd.

Enig artikel Wet 4 maart 1870:

"Les condamnés aux travaux forcés, à la détention, à la réclusion et à l'emprisonnement seront, pour autant que l'état des prisons le permettra, soumis au régime de la séparation.

Dans ce cas, la durée des peines prononcées par les cours et tribunaux sera réduite dans les proportions suivantes: [...] [tabel].

[...]

Les condamnés aux travaux forcés à perpétuité et les condamnés à la détention perpétuelle ne pourront être contraints à subir le régime de la séparation que pendant les dix premières années de leur captivité."

3.4. Enkele tussentijdse bedenkingen

Hoewel met de wet van 4 maart 1870 voor het eerst in België een wettelijke basis werd gecreëerd voor het penitentiaire regime of de wijze waarop de in het Strafwetboek voorziene vrijheidsberovende straffen uitgevoerd dienden te worden, waren de zgn. 'samenlevingsvoorwaarden' niettemin ook al eerder geregeld geworden, zij het in akten die exclusief uitgingen van de uitvoerende macht. Zo waren met betrekking tot het interne regime in de secundaire gevangenissen en in de centrale gevangenissen – waarvan er vanaf 1871 evenwel nog slechts twee dienst zouden doen als centrale strafinrichting voor volwassenen, nl. deze te Gent⁵⁷ en te Leuven –, tussen 1849 en 1865 een aantal (nieuwe) gevangenisreglementen uitgevaardigd, waarin telkenmale ook

⁵⁶. Loi du 4 mars 1870 relative à la réduction des peines subies sous le régime de la séparation, *Moniteur belge*, 10 mei 1870. Zie over de ontstaansgeschiedenis van deze wet ook: Verdussen (1877).

⁵⁷. De centrale gevangenis te Gent telde evenwel slechts één cellulair kwartier.

werd geïndiceerd aan welk 'basisregime' gedetineerden er onderworpen dienden te worden.⁵⁸

De concrete toepassing van het cellulair regime was, zoals ook reeds uit bovenstaande uiteenzetting mag zijn gebleken, dus zeker nog niet algemeen op het ogenblik dat de wet van 4 maart 1870 haar intrede deed, hetgeen uiteraard ook ernstige vragen doet rijzen bij de legaliteit van de vanaf 1844 doorgezette hervormingsbeweging. De vernieuwing van het gevangenispark in de richting van de opbouw van een cellulaire gevangenisinfrastructuur vond immers plaats zonder uitdrukkelijke instemming van het parlement, tenzij dan op indirecte wijze (nl. via jaarlijkse goedkeuring van de daartoe noodzakelijke budgettaire middelen), al valt ter zake vanaf midden jaren 1840 wel een groeiende consensus te ontwaren over de weg die op het vlak van het inwendige penitentiaire regime, in het bijzonder de 'samenlevingsvoorwaarden', bewandeld diende te worden. Uiteindelijk was op het ogenblik dat het celregime in 1870 haar wettelijke bekrachtiging kreeg, in de verschillende nieuwe gevangenissen al een celcapaciteit van 3.116 plaatsen opgebouwd, waarmee een zodanig grote budgettaire inspanning was gepaard gegaan dat ook nog maar moeilijk sprake kon zijn van een 'weg terug', zo daar al de intentie toe zou hebben bestaan.⁵⁹

Opmerkelijk is overigens ook dat de wet van 4 maart 1870 finaal op inhoudelijk vlak zeer beperkt bleef, nl. tot één enkel wetsartikel. Niettegenstaande hierbij als 'verzachtende omstandigheid' kan worden ingeroepen dat op het ogenblik van de stemming van deze wet nog verschillende gevangenisstelsels naast elkaar opereerden en dus ook geen affirmatieve bepaling in de wet kon worden ingeschreven, met inbegrip van opgave van meer concrete details die het toe te passen detentieregime beheersten, werd de laconieke wijze waarop de wetgever zich anno 1870 had ingelaten met de omschrijving van het penitentiair regime, door meerdere latere commentatoren, zoals bij-

⁵⁸. Afzonderlijke reglementen werden uitgevaardigd voor de *centrale* gevangenissen te Namen (KB 5 april 1840, vervangen door KB 30 juni 1849), Aalst (KB 25 maart 1850), Hemiksem (Sint-Bernardus: KB 29 maart 1852), Gent (KB 29 oktober 1850), Leuven (KB 16 december 1859), Sint-Hubert (KB 11 augustus 1847), Luik (minderjarige meisjes: KB 27 augustus 1855), en Namen (minderjarige meisjes: KB 1 juli 1865). Voor de zgn. *secundaire* gevangenissen werden de belangrijkste principes van het regime midden 19^e eeuw neergelegd in een Algemeen Reglement voor de huizen van verzekering en van arrest (KB 6 november 1855) dat bij uitvaardiging toepasselijk was voor zowel de secundaire gevangenissen met gemeenschapsregime als de (nieuwe) cellulaire gevangenissen. De concrete uitwerking van de in het Algemeen Reglement van 1855 neergeschreven principes werd gerealiseerd via bijzondere – bij MB goedgekeurde – reglementen die (theoretisch althans) zouden worden opgesteld voor elk van de nieuw in gebruik te nemen cellulaire gevangenissen.

⁵⁹. Zie voor meer concrete details: Stevens (1872, (993) 995-996).

voorbeeld Stevens (1878, 94) en de auteurs van het trefwoord '*Régime pénitentiaire*' van de *Pandectes belges* (1909, 418, nr. 179) sterk betreurd.

De beperkte definiëring van het regime in 1870 zou later, na een wijziging van de wet in 1913 (afschaffing van het systeem van strafvermindering)⁶⁰, overigens ook aanleiding geven tot een wetsinterpretatie die o.i. indruiste tegen de geest (én letter) van de wet⁶¹ en die de weg zou bereiden voor de 'anticellulaire' penitentiaire hervormingen na 1920 die mede werden ondersteund door het nieuwe penologisch gedachtegoed dat door de 'sociaal verweer'-beweging (eind 19e eeuw) was aangedragen.⁶² Zonder het cellulaire regime volledig af te zweren, werd vanuit deze doctrine een meer gedifferentieerde (in plaats van homogene) aanpak voorgestaan, met als basisprincipes een op wetenschappelijke grondslagen gebaseerde 'seriëring' (classificatie) van de gedetineerdenpopulatie en een daarbij aansluitende specialisering van de regimes in functie van de staat van 'gevaarlijkheid' van de delinquent; deze specialisatie diende in de plaats gesteld te worden van het quasi homogeen toe te passen cellulair 'basisregime' waarin enkel intern, op andere aspecten van het regime zoals bijvoorbeeld de bezoek-, arbeidsregeling, etc., werd gedifferentieerd, en bijna uitsluitend in functie van het gepleegde misdrijf en de aard van de opgelopen straf die in de 'klassieke' strafrechtsleer als determinerende onderscheidingscriteria werden gehanteerd (zowel op het vlak van de straftoemeting als -uitvoering).

⁶⁰ Wet 1 mei 1913 tot intrekking van de wet van 4 maart 1870 betreffende de vermindering der straffen onder het stelsel der afzondering ondergaan, *B.S.*, 4 mei 1913. Zie voor de parlementaire voorbereiding van de wet van 1 mei 1913: *Doc. Parl.*, Kamer, 1912-1913, nr. 90 en 130; *Ann. Parl.*, Kamer, 19 maart 1913, p. 935; *Doc. Parl.*, Senaat, 1912-1913, nr. 64; *Ann. Parl.*, Senaat, 25 april 1913. Lees hierover meer uitgebreid ook: Didion (1913, 435-452).

⁶¹ Zie hiervoor meer in detail: Maes (2005, vol. 31A, 487-504). Zie in dezelfde zin ook L. Belym (1949, Tome II - Volume II, Appendice, p. 535, nr. 462). Belym ging daarmee in tegen de interpretaties die onder meer door L. Cornil en M. Poll aan de bewuste wettekst werden gegeven: Cornil (1946, Tome Ier-Volume I, (13) 62); Poll (1936, (3) 3-4).

⁶² Belangrijkste Belgische vertegenwoordiger van deze beweging was Adolphe Prins, professor aan de ULB en ook lange tijd (1884-1919) hoofd van de penitentiaire administratie. Zie voor zijn ideeën omtrent noodzakelijke strafrechtelijke en penitentiaire hervormingen onder meer: Prins (1886; 1899); Christiaensen (1985; 1993, 109-123); Mary (1990, 161-184).

4. DE DISCUSSIE IN HET KADER VAN DE BASISWET VAN 12 JANUARI 2005: EEN VERGELIJKENDE ANALYSE MET HET DEBAT IN DE JAREN 1844-1870

De parlementaire discussie in verband met het penitentiair regime die plaatsvond in het kader van de herziening van het Strafwetboek en deze die aansluitend hierbij aanleiding gaf tot de wet van 4 maart 1870, vertoont in zeker opzicht een aantal bijzonder markante gelijkenissen met het recente debat dat in het parlement werd gevoerd met betrekking tot de reeds in de inleiding vermelde 'Basiswet gevangeniswezen...'.⁶³ De meest in het oog springende overeenkomst is ongetwijfeld het gegeven dat de idee van de 'individuele cel' in beide parlementaire discussies een centrale plaats heeft ingenomen, ook al vallen er op dit vlak voor het overige ook heel wat verschillen aan te duiden.

⁶³ De Basiswet vloeit rechtstreeks voort uit de werkzaamheden van Prof. Lieven Dupont (K.U.Leuven) en van de aansluitend hierbij onder zijn voorzitterschap geïnstalleerde commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden' (KB 25 november 1997 houdende oprichting van een Commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *B.S.*, 9 januari 1998; KB 10 februari 2000 tot verlenging van de werkzaamheden van de Commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *B.S.*, 29 februari 2000). Aan Prof. Dupont werd in 1996 door voormalig minister van Justitie Stefaan De Clerck opdracht gegeven om een voorontwerp van 'Beginselenwet gevangeniswezen en tenuitvoerlegging van vrijheidsberovende sancties' (ten aanzien van veroordeelde gedetineerden) uit te werken. Deze opdracht resulteerde in een 'Proeve van Voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en Tenuitvoerlegging van Vrijheidsstraffen' (Dupont, 1998). Het latere eindverslag van de commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden' werd als parlementair stuk gepubliceerd (Eindverslag van de commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys, *Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1076/001). Het door deze commissie uitgewerkte voorstel werd integraal overgenomen in een 'Voorstel van Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden' dat op 17 juli 2001 voor een eerste maal door verschillende leden van de meeste in het parlement vertegenwoordigde partijen ter discussie werd voorgelegd in de Kamercommissie voor de Justitie (Voorstel van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, ingediend door de heren Tony Van Parys, Vincent Decroly, Hugo Coveliers, Thierry Giet, mevrouw Jacqueline Herzet, de heren Fred Erdman, Jean-Jacques Viseur, Geert Bourgeois, mevrouw Fouzaya Talhaoui en de heer Guy Hove, *Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1365/001). Waar de bespreking van dit voorstel tijdens de vorige legislatuur niet kon worden gefinaliseerd, en in feite amper werd aangevat, werd het tijdens de huidige legislatuur, onder de nieuwe minister van Justitie Laurette Onkelinx, opnieuw – en ongewijzigd – als parlementair document ingediend (Voorstel van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, ingediend door de heer Tony Van Parys, mevrouw Anne Barzin, de heren Guy Hove, Melchior Wathelet, Geert Bourgeois, Guy Swennen en mevrouw Karin Lalieux, *Parl. St.*, Kamer, B.Z. 2003, 0231/001).

Hoewel de actuele Basiswet uiteindelijk ook heel wat meer te bieden heeft, is het evenwel hoofdzakelijk op de discussie inzake de plaats en betekenis van de 'individuele cel' binnen het voorgestane penitentiaire regime dat voorliggende bijdrage is gefocust.

Voorafgaand dient hierbij evenwel tevens opgemerkt te worden dat de wet van 4 maart 1870 een veel langere voorgeschiedenis kent dan de recente 'Basiswet...' van 2005. Kan men stellen dat de wet van 1870 de uiteindelijke resultante is van een wetgevingsproces dat in feite reeds in 1844 werd geïnitieerd en nadien ook haar beslag kreeg tijdens de daaropvolgende discussies in het raam van de herziening van het Strafwetboek (1848-1867), dan werd het eindverslag van de Commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden' op 2 februari 2001 in de Kamer als parlementair stuk ingediend en was de Basiswet reeds vier jaar later goedgekeurd in het parlement en officieel gepubliceerd. Trouwens is na de goedkeuring van de wet van 4 maart 1870, en haar aanpassing in 1913, op dit vlak voor het overige nooit meer enig parlementair initiatief ontplooid geweest, waardoor een meer tot in de details uitgewerkte formeel-wettelijke basis van het Belgisch penitentiair regime uiteindelijk pas na 175 jaar onafhankelijkheid werd tot stand gebracht.

Doorheen de parlementaire discussies valt overigens ook op dat, daar waar bij de voorbereiding van de wet van 1870 zeer veel en bijna al de aandacht uitging naar de eigenlijke 'samenlevingsvoorwaarden' (de cellulaire opsluiting), de discussie hierover in het kader van de 'Basiswet...' van 2005 relatief beperkt bleef. In het Verslag dat namens de Commissie voor de Justitie van de Kamer werd uitgebracht, werd aan het debat over de ter zake relevante bepalingen, met name het artikel 15 (maximumcapaciteit) en het artikel 41 (de individuele verblijfsruimte), in totaal slechts iets meer dan tien pagina's besteed.

4.1. De regeling van de 'samenlevingsvoorwaarden' in de 'Basiswet...' van 12 januari 2005

De 'Basiswet...' van 12 januari 2005 voorziet, in tegenstelling tot de vroegere en hoger besproken wet van 4 maart 1870, in een hele reeks van bepalingen waarmee concrete invulling wordt gegeven aan het penitentiaire regime dat wordt nagestreefd, en waarbij, ook anders dan in de vroegere reglementering, dit regime in termen van subjectieve rechten is geformuleerd in plaats van als 'gunsten'. Hierbij is uitgegaan van het zgn. 'normaliseringsbeginsel' dat impli-

ceert dat het gevangenisleven, los uiteraard van de inherente beperking van de vrijheid van komen en gaan, voor het overige zoveel als mogelijk in overeenstemming dient te zijn met het leven in de vrije samenleving, en dat ertoe dient bij te dragen 'detentieschade' in de mate van het mogelijke te beperken. Was ook al vlak na WO II, onder invloed van een veranderde penologische visie (het 'nieuw sociaal verweer' van M. Ancel (1954)) en de algemene mensenrechtenbeweging (cf. de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, Verenigde Naties, 1948), onder meer in de – specifiek naar de detentiecontext toe gerichte – *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* (1955)⁶⁴ uitdrukkelijk geponeerd geworden dat de gevangenisstraf enkel diende te bestaan uit de ontzegging van de 'vrijheid van komen en gaan' en niet via bijkomende leedtoevoeging verzaamd mocht worden⁶⁵, dan werd deze regel in de Belgische context niettemin geenszins op geradicaliseerde wijze in praktijk gebracht en juridisch verankerd. Niettegenstaande er na WO II ontegenzeggelijk sprake was van een opmerkelijke verzachting van het tuchtregime en een doorgedreven liberalisering van het gevangenisregime op tal van andere aspecten van het regime (zoals bijvoorbeeld op het gebied van de bezoeksregeling, de reglementering inzake briefwisseling, kantine,...) – een beweging die zich overigens onverminderd heeft doorgezet tot op de dag van vandaag –, bleven de aan gedetineerden toegekende faciliteiten aan de andere kant doorgaans een uitgesproken gunstkarakter behouden, t.t.z. meestal afhankelijk gesteld van een toelating door de gevangenisdirecteur, makkelijk bij wijze van tuchtstraf te ontzeggen op grond van vaag omschreven tuchtgronden, vaak louter bij ministeriële omzendbrief geregeld, en nauwelijks afdwingbaar voor een onafhankelijke rechtsinstantie volgens een procedure die omgeven is met de juridische waarborgen die gebruikelijk zijn in andere fasen van de strafrechtsgang. Het is pas voornamelijk vanaf midden de jaren 1970 wanneer op grond van empirisch onderzoek de ondoelmatigheid van de gevangenisstraf werd aangetoond (zie in dit verband bijvoorbeeld

⁶⁴ Aangenomen door de *First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders*, gehouden te Genève in 1955, en goedgekeurd door de *Economic and Social Council* door haar resolutie 663 C (XXIV) van 31 juli 1957 and 2076 (LXII) van 13 mei 1977.

⁶⁵ Dat de Belgische penitentiaire administratie, althans in haar officiële discours, niet ongevoelig is gebleven voor dit ideeëngoed, blijkt onder meer uit de uiteenzetting in het Tienjarig Verslag (1945-1955) over de Bedrijvigheid van het Bestuur der Strafinrichtingen waarin de administratie beklemtoonde "[...] dat de vrijheidsberoving het essentiële element in de betuiging moet uitmaken en dat men *geen verbetering van de delinquenten kan verwachten door nutteloze plagerijen en een bemoeizieke tucht*" (*Bedrijvigheid van het Bestuur der Strafinrichtingen*, 1945-1955, 28, eigen cursivering).

Martinsons (1974) laconieke conclusie "nothing works"⁶⁶ – doch nadien wel genuanceerd⁶⁷ – en het gevangeniswezen bij gebrek aan een nieuwe penologische visie die hiervoor in de plaats werd gesteld, in een diepe legitimiteitscrisis verzonk, dat mettertijd meer nadrukkelijk de rechtspositie van gedetineerden aan de orde werd gesteld. Resulteerde deze beweging in het buitenland, en met name in Nederland, al vrij snel tot een meer expliciete erkenning van 'rechten van gedetineerden', dan diende men in België uiteindelijk tot de periode rond de eeuwwisseling (20^e-21^e eeuw) te wachten vooraleer ter zake enig voldragen parlementair initiatief zou worden ontplooid.

Van belang voor ons betoog is daarbij alleszins dat de – nu wel radicale – acceptatie van het zgn. 'normaliseringsbeginsel' (althans in het Voorstel van Basiswet) ook met zich meebracht dat in het oorspronkelijk Voorstel van Basiswet werd voorzien dat elke gedetineerde zou kunnen beschikken over hetgeen nu een 'individuele verblijfsruimte' werd genoemd (en binnen de vroegere terminologie opgevat moet worden als de 'cel').⁶⁸ Anders dan in de wet van 4 maart 1870 die de cellulaire opsluiting zowel overdag als 's nachts als 'basisregime' voorschreef, is in het Voorstel en in de uiteindelijke Basiswet zelf – bij de vaststelling van de zgn. 'samenlevingsvoorwaarden' – evenwel uitgegaan van een regime van gemeenschap (gemeenschapsregime en beperkt gemeenschapsregime). De plaats die voor de cel of de toegewezen verblijfsruimte (in het oorspronkelijke Voorstel: de 'individuele' verblijfsruimte) wordt gereserveerd, blijft veeleer beperkt, zeker in vergelijking met de dominantie van het cellulair gedachtegoed en het quasi volledige gebrek aan enig gemeenschapsleven in de gevangenissen aan de vooravond van WO I (een ogenblik waarop bijna de gehele penitentiaire infrastructuur volgens cellulair dispositief was opgebouwd). Luidens het Voorstel van Basiswet moest elke gedetineerde minstens tijdens de rusttijden over een individuele verblijfsruimte kunnen beschikken (art. 41, § 1), maar diende voor het overige een maximale participatie aan het gemeenschapsleven bewerkstelligd te

⁶⁶. Zie voor België bijvoorbeeld: Goethals & Peters (1981, 316-327); Goethals (1980); Van Outrive (1978).

⁶⁷. Niettegenstaande de negatieve evaluatie door onder meer Martinson is de aandacht voor penitentiaire behandelings- en begeleidingsprogramma's nooit volledig verdwenen. Vooral sedert eind de jaren 1980 staat deze thematiek – alleszins in de Angelsaksische literatuur – (opnieuw) in het middelpunt van de belangstelling. Zo werd bijvoorbeeld empirisch aangetoond dat sommige interventies bij sommige types delinquenten wél gunstige effecten ressorteren op het vlak van recidive. Zie in dit verband bijvoorbeeld volgende publicaties: Gendreau & Ross (1987); Cullen & Gendreau (1989, 23-44); Andrews (1995, 35-62); Gendreau (1996, 117-130).

⁶⁸. Celdeling was luidens het Voorstel van Basiswet enkel mogelijk in geval de gedetineerde hulpbehoevend zou zijn, wanneer zijn leven of gezondheid in gevaar zou zijn of wanneer hij afstand zou doen van zijn recht op deze individuele verblijfsruimte (art. 41, §§ 2-3).

worden. Hierdoor werd trouwens aangesloten bij de ontwikkeling die zich op het vlak van het 'basisregime' reeds vlak na WO II had afgetekend met de definitieve doorbraak van het gemeenschapsregime – en opgave van de afgezonderde opsluiting –, een koerswending waar de administratie, los nog van enige penologische overweging, ook enigszins toe werd 'gedwongen' door de toenmalige tijdsomstandigheden (met name de massale opsluiting van zgn. incivieken). Is de idee van 'leven in gemeenschap' zoals geponeerd in (het Voorstel van) Basiswet bijgevolg niet nieuw, doch de reflectie van een evolutie die zich reeds eerder had doorgezet, dan is daarentegen wel vernieuwend dat nu ook de mogelijkheid – zelfs het recht – werd ingeschreven om toch cellulair opgesloten te worden, al was het maar tijdens bepaalde delen van de dag.

Naast het verschil in gebruik van de cellulaire ruimte in temporeel opzicht (voorheen dag en nacht, in het Voorstel van Basiswet beperkt in de tijd), is dus ook de functionaliteit van de cel doorheen de loop der geschiedenis grondig gewijzigd. Waar de cel vanuit Ducpétiaux' visie nog dienst deed als een afzonderingsoord om morele 'besmetting' met andere gedetineerden te voorkomen én als een *instrument* tot 'morele verbetering' van de gedetineerde, evolueerde het gevangenisregime in de loop van de 20e eeuw tot een gemeenschapsregime waarbij in beginsel een maximale participatie van gedetineerden aan activiteiten in gemeenschap werd nagestreefd, en de cel (eventueel te delen met andere medegedetineerden) enkel nog dienst zou doen voor de insluiting tijdens de nacht en op momenten waarop niet aan gemeenschappelijke activiteiten werd deelgenomen. Net als vroeger kaderde ook dit (nieuwe) regime dat, zoals hoger gesteld, vooral na de Tweede Wereldoorlog definitief doorbrak in het Belgische gevangeniswezen, evenwel binnen een instrumentalistische visie op de functie van de gevangenisstraf en meer specifiek op de invulling van het gevangenisregime (adaptatie van het penitentiair regime in functie van recidivebeperking).

Daartegenover getuigt de Basiswet in dit verband van een totale omslag in het denken over de plaats en rol van de gevangenisstraf en de wijze waarop invulling moet worden gegeven aan het penitentiair regime, en wordt de regimeconstellatie nu voor het eerst benaderd vanuit een mensenrechtendiscours dat tot dan toe vrijwel volkomen uit de penitentiaire praktijk was gebannen doch dat tevens een penologische relevantie heeft. Zo wordt daarbij – in de lijn met de resultaten van het empirisch gevangenisonderzoek vanaf de jaren 1970 – in (het Voorstel van) Basiswet aangenomen dat de gevangenis schade toebrengt aan mensen, dat ze onder meer daarom ook enkel als *ultimum remedium* mag worden gehanteerd (d.w.z. wanneer andere maatschappelijke, i.c. ook strafrechtelijke, reacties niet opportuun zijn), en dat binnen

dergelijke context het gevangenisregime, wanneer oplegging en uitvoering van gevangenisstraf toch noodzakelijk wordt geacht, erop gericht dient te zijn detentieschade zoveel mogelijk te beperken.

De Basiswet vertrekt weliswaar primair vanuit een benadering van de gedetineerde als rechtssubject waaraan ook los van enige achterliggende penologische overweging hoge waardering wordt toegekend – als emanatie van de rechtsbeschermende functie van de moderne rechtsstaat –, doch een gedegen rechtspositieregeling wordt ook vanuit penologisch perspectief noodzakelijk geacht in die zin dat via het bestrijden van detentieschade kan worden bijgedragen tot het realiseren van één van de na te streven doelstellingen bij de uitvoering van de gevangenisstraf, nl. de re-integratie van de veroordeelde (rechtspositieregeling als noodzakelijke voorwaarde):

"[Het schadebeperkingsbeginsel] gaat er van uit dat het een illusie is om te verwachten dat een vrijheidsstraf positieve gevolgen kan hebben als men eerst niet alles doet om de schade, het bijkomende puin van de detentie, op afstand te houden. Dit puin verplettert alle hoop op positieve gerichtheid, bereidheid of capaciteit tot reïntegratie".⁶⁹

Voor wat de voorlopig gehechten betreft, berust het streven naar beperking van detentieschade, gelet ook op de andersoortige doelstelling van dergelijke maatregel van (voorlopige) vrijheidsberoving, op een andere – in essentie louter juridische – grond, met name de daadwerkelijke naleving van het vermoeden van onschuld. Het is vanuit hogergenoemde achterliggende visies op de gevangenisstraf en het penitentiair regime dat het concept 'cel' in het Voorstel van Basiswet werd getransformeerd tot een 'individuele verblijfsruimte' waarop de gedetineerde *recht* zou hebben, "[...] uit respect voor zijn recht tot privacy en alle daarmee samenhangende persoonlijke belangen".⁷⁰

De aanvaarding in het Voorstel van Basiswet van de idee dat elke gedetineerde over een eigen individuele verblijfsruimte zou moeten kunnen beschikken, veronderstelde tevens dat een 'oplossing' moest worden gecreëerd voor de problematiek van de overbevolking die de penitentiaire praxis nu al sedert meerdere jaren verlamt:

"[...] dit probleem [van overbevolking van de gevangenis] [...] dient op een andere wijze opgelost te worden dan door het terzijde schuiven van detentieschade

⁶⁹. Eindverslag van de commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys, *Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1076/001, 7-8.

⁷⁰. Eindverslag van de commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys, *Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1076/001, 127.

[...]. Het ontnemen van iemands kans om te kunnen beschikken over een ruimte waarin een minimum van privacy gegarandeerd is, kan daarmee niet verenigd worden".⁷¹

Om het principe van de 'éénmanscel' te kunnen vrijwaren, werd daartoe in het Voorstel van Basiswet voorzien dat een maximumcapaciteit zou worden ingesteld, met daaraan gekoppeld de mogelijkheid zijn toevlucht te nemen tot een – onder strikte condities te hanteren – systeem van vroegtijdige invrijheidstelling van bepaalde categorieën veroordeelden wanneer deze capaciteit zou worden overschreden.

4.2. Het parlementaire debat over de 'individuele verblijfsruimte' in het Voorstel van Basiswet

Het debat dat zich in de Commissie voor de Justitie van de Kamer ontspon naar aanleiding van de bespreking van de artikelen uit het Voorstel van Basiswet aangaande de 'individuele verblijfsruimte' en de 'maximumcapaciteit' vertoont in zeker opzicht een aantal opvallende gelijkenissen met het 19^e-eeuwse debat waarover hoger reeds verslag werd gedaan.

Duidelijk is dat het parlement zich met betrekking tot de vraag van de 'individuele verblijfsruimte' geconfronteerd zag met een probleem dat zich ook al aandiende in de discussie die hierover in de loop van de 19e eeuw plaatsvond. Waar destijds de noodzakelijke penitentiaire infrastructuur – althans in de beginjaren – quasi geheel ontbrak voor een veralgemeende toepassing van het celregime (waarbij eveneens werd uitgegaan van het principe van 'één cel per gedetineerde'), stelde zich ook in de actuele omstandigheden een probleem van ontoereikende celcapaciteit, wanneer er althans van uitgegaan wordt dat de volledige huidige gevangenisbevolking onmiddellijk binnen de bestaande infrastructuur zou moeten worden opgevangen. Hoewel de meeste bestaande gevangnissen weliswaar nog dateren vanuit het zgn. Ducpétiaux-tijdperk en dus zijn opgebouwd volgens cellulair dispositief, hetgeen de toepassing van het principe van de 'éénmanscel' op het eerste gezicht dan ook zou faciliteren, zijn er niettemin verschillende omstandigheden die verklaren waarom vragen werden gesteld bij de mogelijkheid om dit beginsel van 'één gedetineerde, één cel' onmiddellijk te implementeren. Vooreerst is er het probleem van de overbevolking van de gevangnissen dat neerkomt op

⁷¹ Eindverslag van de commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys, *Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1076/001, 128.

een wanverhouding tussen enerzijds de beschikbare capaciteit (niet noodzakelijk 'cel'-capaciteit) en anderzijds het aantal gedetineerden dat moet worden gehuisvest: het feit dat volgens recente cijfers 9.330 gedetineerden opgevangen dienen te worden binnen een infrastructuur waar in feite slechts plaats is voor 8133 personen, betekent dat in de praktijk meerdere cellen noodzakelijkerwijze, onder druk van de omstandigheden, door meer dan één gedetineerde (moeten) worden bevolkt.⁷² Daarnaast speelt in deze, los nog van het overbevolkingsprobleem, ook het gegeven dat – in tegenstelling tot de 19e-eeuwse situatie – lang niet meer alle cellen dienst doen als zgn. mono-cel, doch een aantal ervan doorheen de tijd werd omgevormd tot 'meermanscel'. Uit recent onderzoek blijkt dat slechts 55% van de (Vlaamse) gedetineerden alleen op cel zit (Lenaers, Van Haegendoren & Valgaeren, 2001, 41). Hoewel het Voorstel van Basiswet voor de overbevolkingsproblematiek, of beter de overbezetting van de 'cel'-capaciteit, een 'oplossing' had voorzien (maximumcapaciteit, in combinatie met uitzonderlijke vervroegde vrijstelling), is uiteindelijk geen enkel van vermelde principes door het parlement aanvaard geworden.

Wat de discussie met betrekking tot de éénmanscel betreft werd de toon reeds gezet met de indiening van een regeringsamendement waarbij de afschaffing werd bepleit van de regel dat elke gedetineerde over een eigen cel zou kunnen beschikken. Volgens minister van Justitie L. Onkelinx werd de indiening van dit amendement ingegeven vanuit de overtuiging dat de praktische uitvoering van het principe van de 'éénmanscel' op huidig ogenblik, omwille van budgettaire redenen, niet realistisch was. De minister ging overigens ook niet akkoord met de instelling van een maximumcapaciteit waarmee de toewijzing van een individuele verblijfsruimte aan elke gedetineerde theoretisch gezien wel mogelijk zou zijn geworden, en dit omwille van het feit dat de overbevolking van de gevangenen volgens haar met andere middelen bestreden dient te worden (uitbreiding elektronisch toezicht, aanpassing voorlopige hechtenis,...) en de voorgestelde regeling in haar visie bovendien niet beantwoordt aan de vereisten van de publieke veiligheid.⁷³

Met deze stellingname nam de minister van Justitie uiteindelijk een standpunt in dat diametraal stond ten opzichte van dit van de CD&V-fractie die wel wenste vast te houden aan het principe van de 'éénmanscel' doch met het oog op de realisatie hiervan pleitte voor een uitbreiding van de beschikbare

⁷² De cijfers werden vrijgegeven door het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) en werden onder meer geciteerd in volgend krantenbericht: R.P. (2005, 14).

⁷³ *Parl. St.*, Kamer, 2004-2005, nr. 0231/015, p. 54 (interventie minister van Justitie L. Onkelinx, PS).

penitentiaire (cel)capaciteit, naast andere maatregelen.⁷⁴ Dit voorstel vond evenwel geen gehoor, net zomin als een vanuit andere hoek op tafel gelegde oplossing die een soort van compromis inhield tussen beide extremen en die erin bestond het principe van de 'éénmanscel' in de tekst niet zozeer als resultaatverbintenis doch enkel als 'inspanningsverbintenis' (te realiseren op langere termijn) te poneren.⁷⁵ Op te merken valt hierbij dat de voorgestelde formulering (naar analogie met een amendement in verband met de gevangencapaciteit) om er naar te "streven" deze doelstelling te halen, qua idee in wezen vrij nauw aansluit bij de tekst die in 1870 vanuit eenzelfde achterliggende problematiek werd goedgekeurd en de toepassing van het celregime voorschreef "pour autant que l'état des prisons le permettra".

Ook de in het debat door Lieven Dupont zelf opgeworpen suggestie om een soort van strafvermindering toe te kennen aan diegenen die hun straf in een 'collectieve cel' zouden moeten ondergaan⁷⁶ – en wiens recht op privacy aldus geschonden zou worden –, was duidelijk geïnspireerd door de voorbeelden uit het verleden, zij het dat het ging om een toepassing 'in spiegelbeeld'. Het systeem van strafvermindering dat in 1870 in de penitentiaire wetgeving werd ingeschreven – en dat, zoals hoger al gesteld, in 1913 trouwens werd afgeschaft – was immers juist van toepassing op diegenen die hun straf geïsoleerd in de cel ondergingen. Dergelijke strafvermindering werd toentertijd gerechtvaardigd geacht uitgaande van de idee dat het celregime een strenger gevangenisregime inhield dan het bestaande (gemeenschaps)regime en bovendien een snellere positieve uitwerking zou hebben. Van de toepassing van dit systeem van strafvermindering gekoppeld aan de vermeende grotere effectiviteit van dit regime in termen van recidivevermindering (en dus een reductie van het aantal nieuwe opsluitingen) werd destijds overigens ook een, alleszins gedeeltelijke, 'oplossing' verwacht voor capaciteitsproblemen die zich mogelijkerwijze zouden kunnen stellen. In elk geval was alvast ook al via de in de wettekst zelf uitgewerkte formulering voorzien in een overgangsbepaling die moest toelaten dat het celregime, ook al was het nog niet veralgemeend, toch al een zekere toepassing kon krijgen en stelselmatig uitgebreid zou kunnen worden afhankelijk van de daartoe beschikbare infrastructuur.

Een gelijkaardige 'hypothetisch' geformuleerde bepaling alsook enige vorm van compenserende strafvermindering (zij het in omgekeerde zin) werden uiteindelijk niet overgenomen in de definitieve tekst van de Basiswet.

⁷⁴ *Parl. St.*, Kamer, 2004-2005, nr. 0231/015, p. 55 en 80 (interventie T. Van Parys, CD&V).

⁷⁵ Zie onder andere: *Parl. St.*, Kamer, 2004-2005, nr. 0231/015, p. 77 (interventie W. Muls, sp.a-spirit).

⁷⁶ *Parl. St.*, Kamer, 2004-2005, nr. 0231/015, p. 79-80 (interventie L. Dupont).

Overigens is ook zowel het principe van de 'éénmanscel' als dit van de penitentiaire maximumcapaciteit naar aanleiding van het parlementaire debat ter zake volledig uit de tekst verdwenen. De verdere toekomst zal nog moeten uitwijzen of deze principes, alleszins in de praktijk, op langere termijn alsnog gerealiseerd zullen (kunnen) worden.

5. ENKELE CONCLUSIES

Is met de 'Basiswet...' finaal voor het eerst in onze vaderlandse penitentiaire geschiedenis aan de penitentiaire strafuitvoering een meer uitgewerkte, gedetailleerdere formeel-wettelijke basis gegeven, dan blijkt niettemin uit bovenstaand relaas dat het legaliteitsvraagstuk zich hier al zeer vroeg, vrijwel onmiddellijk na de Belgische onafhankelijkheid, heeft aangediend. Al vrij snel werd de nood erkend dat de formele wetgever, *in casu* het parlement, zich bij stilzwijgendheid van de wetgever bij de omschrijving van de verschillende vrijheidsberovende straffen voorzien in de *Code pénal* van 1810, meer concreet ook over de uitvoeringswijze van deze straffen diende uit te spreken; was de (maximale) duur reeds bepaald door de *Code pénal*, dan diende ook de inhoud van de vrijheidsberovende straffen nader gereguleerd te worden. Uiteindelijk resulteerde deze bekommernis, na verschillende voorafgaande pogingen tot verwettelijking, in de wet van 4 maart 1870, doch het penitentiair regime werd er enkel in vrij algemene termen omschreven, wellicht ook onder invloed van de historisch bepaalde omstandigheid van co-existentie van verschillende gevangensystemen op eenzelfde ogenblik. Ook nadien zou de wetgever zich – althans tot in meer recente jaren – niet meer laten uitputten door initiatieven om aan het detentieregime een grondiger wettelijke basis te verlenen. Pas in 2005 werd aan deze situatie geredieerd.

Waarom op dit ogenblik dan wel mogelijk was wat vroeger kennelijk niet kon worden gerealiseerd, heeft wellicht veel te maken met de omslag die mettertijd plaats vond in het denken over plaats en functie van de gevangenisstraf in onze hedendaagse samenleving, en meer concreet over de wijze waarop met de gedetineerde medemens moet worden omgegaan. De aanvaarding dat in de moderne rechtsstaat ook gedetineerden voorwerp uitmaken van geldende rechtsbeginselen en zij als dusdanig ook als rechtssubject benaderd dienen te worden – hetgeen vanuit Frankes visie kan worden beschouwd als voortvloeisel van een breder 'civiliseringsproces' –, brengt vanuit een juridisch-formalistische visie immers met zich mee dat dan ook nauwkeurig bepaald dient te worden welke (grond)rechten die aan vrije burgers worden toe-

gekend hun gelding blijven behouden binnen de detentiecontext en op grond van welke omstandigheden hieraan afbreuk kan en mag worden gedaan. Conform het juridisch legaliteitsbeginsel maakt dergelijke opvatting niet alleen een parlementaire tussenkomst onoverkomelijk (dus een formeel-wettelijke onderbouw), doch zij vergt ook een meer uitgewerkte juridische normering van het detentieregime, dan enkel de bepaling van de 'samenlevingsvoorwaarden' die slechts één welbepaald facet van het gevangenisleven uitmaken. Was een benadering van de detentieproblematiek vanuit het oogpunt van de 'mensenrechten' in de 19e eeuw quasi volkomen afwezig, dan vond dit discours vooral na WO II steeds meer ingang. Niet alleen zagen in reactie op het hitleriaans totalitarisme en de verschrikkingen tijdens WO II mensenrechtenverdragen het daglicht die ook een specifieke vertaling kregen binnen het penitentiair milieu, ook het 'penitentiair deficit' stimuleerde vanaf midden jaren 1970 dienaangaande een meer geradicaliseerde houding, daarbij gesteerd door allerhande drukkingsgroepen die het opnamen voor de belangen van gedetineerden (zoals bijvoorbeeld de Liga voor de rechten van de mens).

Naast het formele aspect van de regulering van het detentieregime (legaliteit), levert de voornamelijk rechtshistorisch georiënteerde vergelijking die in deze bijdrage werd doorgevoerd, o.i. ook op inhoudelijk vlak enkele interessante inzichten op. Zo reflecteert de hoger reeds aangestipte wijziging in (penologische) opvatting zich ook in de functionaliteit die doorheen de geschiedenis is toegekend geworden aan het concept 'cel' waarop deze bijdrage is gefocust. Was er eertijds vanuit een instrumentalistische visie over de uitvoering van de gevangenisstraf sprake van een verplichte onderwerping aan het celleven, dan werd de 'cel', of beter de 'individuele verblijfsruimte' (in het Voorstel van Basiswet) vanuit rechtsbeschermend (en dus niet meer instrumenteel) oogpunt beschouwd als een faciliteit. Een in historisch opzicht belangrijk verschilpunt is overigens ook dat aan de cellulaire opsluiting in temporeel opzicht een wezenlijk beperktere invulling werd gegeven, nl. heden ten dage op te vatten als een soort 'rustplaats' waarin de gedetineerde zich kan afzonderen ter wille van de behartiging van zijn 'recht op privacy'. Vanuit deze optiek (van een gewijzigde achterliggende rationaliteit) vormt de 'heropleving' van het concept 'cel' dan ook geen 'stap terug' in het door het Franke alzo benoemde "penitentiair beschavingsoffensief", aangezien met de mogelijkheid tot cellulaire opsluiting net wordt getracht tegemoet te komen aan gerechtvaardigde menselijke verzuchtingen van privacy en deze faciliteit gelet op het achterwege blijven van enig coërcitief karakter veeleer leedverzachting dan -verzwaring inhoudt. Overigens worden heden ten dage, los nog van het debat over de zgn. 'samenlevingsvoorwaarden', ook in meer algemeen opzicht met betrekking tot de doelmatigheid van de gevangenisstraf beperk-

tere (instrumentele) ambities geëtaleerd: wordt met vrijheidsberoving, daar waar noodzakelijk, primair nog slechts de (tijdelijke) bescherming van de maatschappij nagestreefd, dan wordt binnen dit kader in subsidiaire orde een 'poging' ondernomen tot realisatie van de doelstelling van herstel en re-integratie, via toekenning van 'rechten' (ter beperking van detentieschade).

Is er alzo al een eerste belangrijk verschil merkbaar tussen beide wetgevingsdiscussies, dan valt in de betreffende debatten wel als gemeenschappelijk aan te merken dat de concrete praktische implementatie van deze centrale idee van de 'cel' of 'individuele verblijfsruimte' en inzonderheid de zoektocht naar een adequate en door realiteitszin ingegeven juridische operationalisering ervan, in beide tijdsgewrichten kennelijk botste op het gebrekkige voorhanden zijn van een aantal belangrijke randvoorwaarden tot realisering ervan. Zowel midden 19e eeuw als heden ten dage stelde zich in dit verband met name het probleem van een aangepaste infrastructuur en de daaraan verbonden budgettaire consequenties.

Hoewel voor deze precare situatie aan één van de meest noodzakelijke randvoorwaarden in velerlei opzichten in beide debatten gelijkaardige 'oplossingen' werden aangedragen (vermindering van de uit te zitten detentietijd, capaciteitsuitbreiding,...) – zij het soms evenwel in 'spiegelbeeld' gezien de omkering in hiërarchie van de 'samenlevingsvoorwaarden' in het Voorstel van Basiswet –, dan is het uiteindelijke resultaat wel wezenlijk verschillend te noemen. Werd in de 19e eeuw met een in de Belgische geschiedenis zelden geziene daadkracht uitvoering gegeven aan de uitbouw van een geëigende infrastructuur voor de realisatie van de cellulaire opsluiting, en werden daar de noodzakelijke budgettaire middelen voor vrijgemaakt, dan werd het principe van de 'éénmanscel' in het recente parlementaire debat uiteindelijk toch afgewezen. Hoewel ook gedragen door een achterliggende penologische visie, kon deze idee zich niet doorzetten bij *gebrek aan politieke bereidheid* om daarvoor ook alle noodzakelijke, in het bijzonder budgettaire consequenties te dragen. Franke indachtig zou men dan ook kunnen stellen dat hiermee eveneens is aangetoond... hoe *ook menselijke strevingen* (hier dan te begrijpen als politieke *onwil*) binnen een niet te ontwijken 'civiliseringsproces' in bepaald opzicht wel degelijk een verschil (kunnen) maken!

AFKORTINGEN

Ann. Parl.	Annales Parlementaires
B.S.	Belgisch Staatsblad
Doc. Parl.	Documents Parlementaires
KB	Koninklijk Besluit
MB	Ministerieel Besluit
Parl. St.	Parlementaire Stukken
Rec. Circ. Just.	Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Wetgeving (sensu lato)

Code pénal 25 september 1791, *Pasinomie*, 1791, pp. 352 e.v.

Code des délits et des peines 3 brumaire jaar IV (25 oktober 1795), *Pasinomie*, 1795-1797, pp. 164 e.v.

Code pénal 1810.

Projet de loi tendant à établir un système pénitentiaire, *Moniteur belge*, 4 december 1844.

KB 5 april 1840 Règlement du pénitencier des femmes à Namur, *Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département* (*Rec. Circ. Just.*), 1836-1841, p. 326.

KB 11 augustus 1847 Maison pénitentiaire de Saint-Hubert - Règlement – Approbation, *Rec. Circ. Just.*, 1847-1849, pp. 62 e.v.

KB 1 mei 1848 qui nomme une commission au ministère de la justice, pour la révision du code pénal, *Moniteur belge*, 4 mei 1848, pp. 1174-1175.

KB 30 juni 1849 Maison pénitentiaire des femmes à Namur - Règlement, *Rec. Circ. Just.*, 1847-1849, pp. 397 e.v.

KB 25 maart 1850 Règlement de la maison de détention militaire à Alost, *Rec. Circ. Just.*, 1850-1851, pp. 50 e.v.

KB 29 oktober 1850 Règlement de la maison de force à Gand, *Rec. Circ. Just.*, 1850-1851, pp. 221 e.v.

KB 29 maart 1852 Maison de correction de Saint-Bernard - Règlement, *Rec. Circ. Just.*, 1852-1854, pp. 75 e.v.

KB 27 augustus 1855 Maison pénitentiaire de jeunes délinquantes à Liège - Règlement, *Rec. Circ. Just.*, 1855-1857, pp. 101 e.v.

KB 6 november 1855 Maisons de sûreté et d'arrêt - Règlement général, *Rec. Circ. Just.*, 1855-1857, pp. 177 e.v.

KB 16 december 1859 Maison pénitentiaire cellulaire à Louvain - Règlement, *Rec. Circ. Just.*, 1858-1860, pp. 482 e.v.

KB 1 juli 1865 Maison pénitentiaire des femmes, à Namur - Quartier spécial d'éducation correctionnelle - Règlement, *Rec. Circ. Just.*, 1864-1866, pp. 214 e.v.

Loi du 4 mars 1870 relative à la réduction des peines subies sous le régime de la séparation, *Moniteur belge*, 10 mei 1870.

Wet 1 mei 1913 tot intrekking van de wet van 4 maart 1870 betreffende de vermindering der straffen onder het stelsel der afzondering ondergaan, *B.S.*, 4 mei 1913.

Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, aangenomen door de *First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders*, gehouden te Genève in 1955, en goedgekeurd door de *Economic and Social Council* door haar resolutie 663 C (XXIV) van 31 juli 1957 and 2076 (LXII) van 13 mei 1977.

KB 25 november 1997 houdende oprichting van een Commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *B.S.*, 9 januari 1998.

KB 10 februari 2000 tot verlenging van de werkzaamheden van de Commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', *B.S.*, 29 februari 2000.

Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *B.S.*, 1 februari 2005.

Wet 23 december 2005 houdende diverse bepalingen, *B.S.*, 30 december 2005.

Parlementaire werkzaamheden

Kamer, 21 januari 1837, *Moniteur belge*, 23 januari 1837.

Kamer, 2 december 1837, *Moniteur belge*, 5 december 1837.

Kamer, 2 december 1837, *Moniteur belge*, 5 december 1837.

Kamer, 22 december 1843, *Moniteur belge*, 23 december 1843.

Kamer, 23 december 1843, *Moniteur belge*, 24 december 1843.

Kamer, 12 januari 1844, *Moniteur belge*, 13 januari 1844.

Kamer, 3 december 1844, *Moniteur belge*, 4 december 1844.

Kamer, 7 december 1844, *Moniteur belge*, 8 december 1844.

Ann. Parl., Kamer, 1849-1850 (zitting 14 december 1849), p. 223.

Ann. Parl., Kamer, 1849-1850 (zitting 14 december 1849), p. 301 (Doc.nr. 38).

Ann. Parl., Kamer, 1849-1850, pp. 325-363, pp. 1070-1077, pp. 1077-1088, pp. 1203-1211, en pp. 1504-1526 (Rapporten Haus).

Ann. Parl., Kamer, 1849-1850 (zitting 20 maart 1850), p. 973.

Ann. Parl., Kamer, 1849-1850 (zitting 20 maart 1850), p. 1067 (Doc.nr. 164).

Ann. Parl., Kamer, 1851-1852 (zitting 2 december 1851), p. 141.

Ann. Parl., Kamer, 1860-1861 (zitting 6 december 1860), pp. 315-329 (Doc.nr. 32: Rapport de Fernelmont).

Ann. Parl., Kamer, 1860-1861, pp. 1797-1808 (Doc.nr. 146: Rapport Pirmez).

Ann. Parl., Kamer, 1861-1862 (zitting 21 mei 1862), p. 1318 (art. 41).

Ann. Parl., Senaat, 1862-1863 (zitting 20 december 1862), p. IX-X (Doc.nr. 19: Rapport d'Anethan).

Ann. Parl., Senaat, 1865-1866 (zitting 9 februari 1866), pp. 152-154.

Ann. Parl., Senaat, 1865-1866 (zitting 20 februari 1866), p. LVIII (Doc.nr. 35) en p. 179.

Ann. Parl., Senaat, 1865-1866 (zitting 21 februari 1866), p. 196.

Doc. Parl., Kamer, 1866-1867 (zitting 28 november 1866), p. 7 (Doc.nr. 27: Rapport Pirmez).

Ann. Parl., Senaat, 1866-1867 (zitting 27 februari 1867), pp. XIX-XX (Doc.nr. 36).

Ann. Parl., Senaat, 1866-1867 (zitting 28 februari 1867), pp. 82-84 en p. 88.

Doc. Parl., Kamer, 1869-1870 (zitting 23 november 1869), pp. 1-2 (Doc.nr. 13: Rapporten Lelièvre).

- Doc. Parl.*, Kamer, 1869-1870 (zitting 9 december 1869), p. 2 (Doc.nr. 30).
- Ann. Parl.*, Kamer, 1869-1870 (zitting 16 december 1869), pp. 240-241.
- Ann. Parl.*, Senaat, 1869-1870 (zitting 15 februari 1870), p. 11 (Doc.nr. 22: Rapport d'Anethan).
- Ann. Parl.*, Senaat, 1869-70 (zitting 19 februari 1870), pp. 93-97.
- Doc. Parl.*, Kamer, 1912-1913, nrs. 90 en 130.
- Ann. Parl.*, Kamer, 19 maart 1913, p. 935.
- Doc. Parl.*, Senaat, 1912-13, nr. 64.
- Ann. Parl.*, Senaat, 25 april 1913.
- Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1076/001 (Eindverslag van de commissie 'Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden', Verslag namens de commissie voor de Justitie uitgebracht door de heren Vincent Decroly en Tony Van Parys).
- Parl. St.*, Kamer, 2000-2001, 1365/001 (Voorstel van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, ingediend door de heren Tony Van Parys, Vincent Decroly, Hugo Coveliers, Thierry Giet, mevrouw Jacqueline Herzet, de heren Fred Erdman, Jean-Jacques Viseur, Geert Bourgeois, mevrouw Fouzaya Talhaoui en de heer Guy Hove).
- Parl. St.*, Kamer, B.Z. 2003, 0231/001 (Voorstel van basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden, ingediend door de heer Tony Van Parys, mevrouw Anne Barzin, de heren Guy Hove, Melchior Wathelet, Geert Bourgeois, Guy Swennen en mevrouw Karin Lalieux).
- Parl. St.*, Kamer, 2004-2005, nr. 0231/015, pp. 54-55, p. 77 en pp. 79-80.

Literatuur

- ANCEL (M.), *La défense sociale nouvelle, un mouvement de politique criminelle humaniste*, Paris, 1954.
- ANDREWS (D.), "The psychology of criminal conduct and effective treatment" in: J. McGUIRE (ed.), *What works: Reducing reoffending*, West Sussex, UK, 1995, pp. 35-62.
- Antenne*, Driemaandelijks tijdschrift van het Directoraat-generaal Straffinrichtingen, 2000, 1/4.
- Bedrijvigheid van het Bestuur der Straffinrichtingen, Tienjarig Verslag 1945-1955*, Nijvel, 1955.
- BELYM (L.), "Du système pénitentiaire" in: *Les Nouvelles, Corpus Juris Belgici, Procédure pénale*, Bruxelles, Tome II - Volume II, Appendice, 1949, pp. 467-544.
- BEYENS (K.), *Straffen als sociale praktijk. Een penologisch onderzoek naar straftoemeting*, Brussel, 2000.
- BOTTOMS (A.), "Reflections on the renaissance of dangerousness", *Howard Journal*, 1977, no. 2, pp. 70-76.
- CHRISTIAENSEN (S.), *Destabilisatie en beheersing. De "défense sociale"-doctrine van A. Prins in het licht van zijn mens- en maatschappijvisie*, Leuven, K.U.Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid (Licentiaatsverhandeling Criminologie), 1985.
- CHRISTIAENSEN (S.), "Adolphe Prins, 1845-1919" in: C. FIJNAUT (ed.), *Gestalten uit het verleden: 32 voorgangers in de strafrechtswetenschap, de strafrechtspleging en de criminologie*, Antwerpen/Leuven, 1993, pp. 109-123.
- CORNIL (L.), "Le droit pénal et la procédure pénale après la tourmente, Méditations et rêveries d'un vieux pénaliste aux cours des derniers mois de l'occupation ennemie" in: *Les Nouvelles, Corpus Juris Belgici, Procédure pénale*, Bruxelles, Tome Ier, Volume I, Introduction, 1946, pp. 13-92.

- CULLEN (F.) & GENDREAU (P.), "The effectiveness of correctional treatment: Reconsidering the 'nothing works' debate" in: L. GOODSTEIN & D. MACKENZIE (eds.), *The American prison: Issues in research and policy*, New York, 1989, pp. 23-44.
- DIDION (Ch.), "L'abrogation de la loi du 4 mars 1870 relative à la réduction des peines", *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1913, pp. 435-452.
- DUCPÉTIAUX (E.), *Des progrès et de l'état actuel de la réforme pénitentiaire et des institutions préventives, aux États-Unis, en France, en Suisse, en Angleterre et en Belgique. Appendice général aux ouvrages les plus récents sur la réforme des prisons, et particulièrement à l'ouvrage de MM. G. de Beaumont et A. de Tocqueville, sur le système pénitentiaire aux États-Unis*, Bruxelles, 1837.
- DUCPÉTIAUX (E.), *Mémoire à l'appui du projet de loi sur les prisons, présenté à la Chambre des Représentants de Belgique, dans la séance du 3 décembre 1844, avec un appendice et trois plans de prisons cellulaires*, Bruxelles, 1845.
- DUCPÉTIAUX (E.), *Avant-projet de loi sur le régime des prisons, soumis à la Commission chargée par l'arrêté royal du 25 juin 1853 de préparer la révision de la législation pénitentiaire, Exposé des motifs, projet de loi et appendice*, Bruxelles, 1854.
- DUPONT (L.) (ed.), *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*, Leuven, 1998.
- DUPONT-BOUCHAT (M.-S.), "Ducpétiaux ou le rêve cellulaire", *Déviance et Société*, 1988, pp. 1-27.
- ELIAS (N.), *Über den Prozess der Zivilisation, Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Basel, 1939 (in het Nederlands: ELIAS (N.), *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, Utrecht, 1987).
- FOUCAULT (M.), *Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris, 1975 (Nederlandse vertaling door Vertalerscollectief Historische Uitgeverij Groningen: *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, 1989).
- FRANKE (H.), "Opkomst en neergang van eenzame opsluiting. Historisch-sociologische verklaringen en lange-termijn ontwikkelingen binnen het gevangeniswezen in de westerse wereld" in: C. FIJNAUT & P. SPIERENBURG (eds.), *Scherp toezicht: van Boeventucht tot Samenleving en Criminaliteit*, Arnhem, 1990a, pp. 167-189.
- FRANKE (H.), *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland*, Utrecht, (AULA-reeks, nr. 194), 1990b.
- GARLAND (D.), *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*, Oxford, 1991.
- GENDREAU (P.), "The principles of effective intervention with offenders" in: F. HARLAND (ed.), *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply*, Thousand Oaks, CA, 1996, pp. 117-130.
- GENDREAU (P.) & ROSS (R.), "Revivification of Rehabilitation: Evidence from the 1980s", *Justice Quarterly*, September 1987, pp. 349-407.
- GOETHALS (J.), *Psycho-sociale implicaties van de lange vrijheidsstraf* (Interuniversitaire Reeks Criminologische Strafwetenschappen, nr. 24), Antwerpen, 1980.
- GOETHALS (J.) & PETERS (T.), "De legitimiteitscrisis van de gevangenisstraf", *Streven, Cultureel Maatschappelijk Maandblad*, januari 1981, pp. 316-327.
- IGNATIEFF (M.), *A just measure of pain. The penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*, New York, 1978.
- LENAERS (S.), VAN HAEGENDOREN (M.) (promotor), m.m.v. VALGAEREN (E.), *De Gemeenschap achter tralies. Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening*, Diepenbeek, 2001.
- MAES (E.), "Beknopte schets van de historische evolutie van de wettelijke onderbouw van penitentiair regime (1830-2005)" in: F. VERBRUGGEN, R. VERSTRAETEN, D. VAN DAELE & B. SPRIET (eds.), *Strafrecht als roeping. Liber amicorum Lieven Dupont* (reeks

- Samenleving, Criminaliteit & Strafrechtspleging, nr. 31A/B), Leuven, 2005, vol. 31A, pp. 487-504.
- MARTINSON (R.), "What works? – Questions and Answers about Prison Reform", *Public Interest*, 1974, pp. 22-54.
- MARY (Ph.), "De la cellule à l'atelier. Prins et la naissance du traitement des détenus en Belgique" in: P. VAN DER VORST & Ph. MARY (eds.), *Cent ans de Criminologie à l'U.L.B. Adolphe Prins, L'Union Internationale de Droit Pénal, Le cercle universitaire pour les études criminologiques*, Bruxelles, École des Sciences Criminologiques L. Cornil U.L.B., 1990, pp. 161-184.
- MELOSSI (D.) & PAVARINI (M.), *The prison and the factory. Origins of the penitentiary system*, London, 1981.
- MOORS (J.A.), VON BERGH (M.Y.W.), BOGAERTS (S.), VAN POPPEL (J.W.M.J.) & VAN KALMTHOUT (A.M.), *Kiezen of delen? Evaluatie van de eerste fase van de invoering van meerpersoonscelgebruik* (WODC-reeks Onderzoek en beleid nr. 223), Den Haag, 2004.
- NYPELS (J.), *Législation criminelle de la Belgique ou commentaires et compléments du code pénal belge*, Bruxelles 1867-1870, Tome I.
- Pandectes belges, Inventaire général du droit belge à la fin du XIXème siècle*, tw. 'Régime pénitentiaire', Bruxelles, 1909, Tome 94.
- POLL (M.), "La réforme pénitentiaire en Belgique", *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1936, pp. 3-12.
- PRINS (A.), *Criminalité et répression: essai de science pénale*, Bruxelles, 1886.
- PRINS (A.), *Science pénal et droit positif*, Bruxelles, 1899.
- Répertoire Pratique du Droit Belge (R.P.D.B.), Législation, Doctrine et Jurisprudence*, Bruxelles, 1951 (nouveau tirage conforme au premier, 1939), Tome X (tw. 'Prisons et établissements pénitentiaires'), pp. 250-285.
- ROTHMAN (D.), *The discovery of the asylum. Social order and disorder in the New Republic*, Boston/Toronto, 1971.
- R.P., "La surpopulation constatée par l'INS", *La Libre Belgique*, 8 avril 2005, p. 14.
- RUSCHE (G.), "Arbeitsmarkt und Strafvollzug. Gedanken zur Soziologie der Strafjustiz", *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1933, pp. 63-78.
- RUSCHE (G.) & KIRCHHEIMER (O.), *Punishment and social structure*, New York, 1939 (heruitgave New York, 1968).
- RUSCHE (G.) & KIRCHHEIMER (O.), *Sozialstruktur und Strafvollzug*, Frankfurt a.M., 1981.
- STEVENS (J.), "Notice sur l'application de l'emprisonnement cellulaire en Belgique. Rapport fait au nom du Comité National", *La Belgique Judiciaire, Gazette des tribunaux belges et étrangers*, 1872, pp. 993-1007.
- STEVENS (J.), *Les prisons cellulaires en Belgique, Leur hygiène physique et morale*, Bruxelles, 1878 (heruitgegeven in 1891).
- TUBEX (H.), *Dualisering en selectiviteit in de vrijheidsberoving. Toepassing op (levens)lang gestraften*, Brussel, 1999.
- VAN DEN BERGE (Y.), *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden* (Bibliotheek Strafrecht Larcier), Gent, 2002.
- VAN OUTRIVE (L.), *De gevangenis: een systeem op drift*, Leuven, 1978.
- VERDUSSEN, *De la réforme pénitentiaire. Loi du 4 mars 1870*, Discours prononcé par M. Verdussen, procureur général près la Cour d'Appel de Bruxelles à l'audience de rentrée du 15 octobre 1877, Bruxelles 1877.
- WEBER (D.), *Homo criminalis. Belgische parlementsleden over misdaad en strafrecht, 1830-1940*, Brussel, 1996.

L'incarcération en cellule individuelle entre instrumentalisation et protection juridique. La loi du 4 mars 1870 confrontée à la 'Loi de principes...' du 12 janvier 2005

ERIC MAES

RÉSUMÉ

Récemment paraissait, dans le *Moniteur belge*, la *Loi de principes concernant l'administration pénitentiaire ainsi que le statut juridique des détenus*. Nombreux sont ceux qui considèrent la publication de cette loi comme un moment historique de l'histoire pénitentiaire de notre pays. Au cours du 19e siècle déjà, une première loi sur le régime pénitentiaire, bien que très limitée dans son ampleur, a été promulguée (loi du 4 mars 1870). Mais c'est la première fois que le Parlement lui-même s'exprime en détail sur la manière dont les peines privatives de liberté doivent être exécutées.

Un aspect important du régime pénitentiaire, à propos duquel une position claire devrait être adoptée, vise, selon la terminologie récente, les 'conditions de vie en communauté'. Celles-ci nécessiteraient une mise en œuvre juridique adéquate dans la réglementation pénitentiaire concernée. Il s'agit d'établir dans quelle mesure les détenus incarcérés pourraient avoir des contacts entre eux et, si une certaine vie commune était autorisée, à quelles conditions et dans quelles limites.

Chose étonnante, aussi bien dans les débats parlementaires menés au cours du 19e siècle au sujet du régime pénitentiaire à instaurer que dans les travaux préparatoires du Parlement ayant finalement abouti à la récente loi de principes, le rôle de la 'cellule individuelle' (re)fait surface. Même aujourd'hui l'enfermement en cellule suscite encore l'intérêt, du moins en Belgique. Historiquement parlant, l'idée était en vogue au 19e siècle. Mais depuis l'entre-deux-guerres et surtout après la Seconde Guerre mondiale, cette forme d'incarcération a dû céder le pas, notamment sous l'influence de nouvelles conceptions pénologiques, à des régimes pénitentiaires autorisant une forme de vie communautaire – éventuellement limitée à certaines parties de la journée – et la communication entre les détenus.

Face à la résurgence de l'intérêt pour la cellule individuelle, nous nous interrogeons, dans la présente contribution, sur le contenu et sur la portée du

concept de 'cellule' à travers le processus législatif au milieu du 19e siècle et au début du 21e siècle. Serait-ce un glissement vers une rationalité sous-jacente? En sus, nous nous demandons comment, lors du dépôt des projets de loi, les options souhaitées sont acceptées dans le forum politique: quel genre d'argumentation, favorable ou non, est invoqué (de principe, pragmatique, relevant de la technique juridique, etc.); quelles solutions alternatives sont proposées le cas échéant.

L'étude des textes de lois en question et des discussions parlementaires préalables révèle une évolution à travers l'histoire de la fonction du concept de cellule, suite au changement des conceptions pénologiques. Si jadis, du point de vue de l'exécution pragmatique de la sanction carcérale, il s'agissait d'une soumission obligatoire à la vie en cellule, la 'cellule' (ou espace individuel de séjour) est aujourd'hui considérée dans la loi de principes comme une facilitation de la protection du droit. D'ailleurs, dans la proposition de la loi de principes, l'enfermement cellulaire temporaire reçoit une interprétation intrinsèquement plus limitée. La cellule est considérée comme un 'lieu de repos' dans lequel le détenu peut se retirer au nom de son droit à la vie privée. Par contre, l'implémentation concrète de cette notion-clef de 'cellule' ou 'espace individuel de séjour' et, plus particulièrement, la quête d'une opérationnalisation juridique adéquate et réaliste de celle-ci se heurte, dans les deux périodes, à l'absence de certaines conditions essentielles à sa mise en œuvre. Aujourd'hui, comme au 19e siècle, la question d'une infrastructure adéquate se pose, de même que les conséquences budgétaires qui en découlent. Bien que dans les deux cas des 'solutions' similaires sont avancées pour pallier la précarité de l'une des conditions essentielles à bien des égards (réduction du temps de la détention, extension des bâtiments, etc.), les issues sont fondamentalement différentes. Ainsi, au 19e siècle, grâce à un dynamisme rarement perçu au cours de l'histoire de Belgique, une infrastructure appropriée à la réalisation de l'isolement cellulaire est construite (et les moyens financiers nécessaires sont dégagés). Par contre, le débat parlementaire récent conduit au rejet du principe 'de la cellule individuelle'. En effet, la volonté politique de porter le projet et, surtout, d'en assumer les conséquences financières fait défaut.

Individual cellular detention between instrumentalisation and legal protective. The 4 March 1870 Act confronted with the 'Comprehensive' Act of 12 January 2005

ERIC MAES

SUMMARY

On 12 January 2005 the 'Comprehensive Act concerning the prison system and the legal position of detainees' was officially published. Many have considered this to be an important historical moment in the Belgian penitentiary history. Although a first, yet limited act had been issued on 4 March 1870, the 'Comprehensive Act' is the first to express more elaborately how detention sentences should be executed.

An important aspect of the penitentiary regime on which a clear position has to be defined and which needs an adequate juridical implementation in penitentiary practice, relates to the so-called 'community conditions'. This refers to the question to which degree detainees can have contact with each other, under which circumstances and limitations.

In this context, it is striking that both in 19th century parliamentary debates and the recent parliamentary preparation of the 'Comprehensive Act', the concept of an 'individual cell' was (re)introduced. This renewed interest in cellular detention, at least in Belgium, is remarkable. Historically, cellular detention in Belgium (but also in other western countries) had its apogee in the course of the 19th century. From the interwar period on and especially after WWII this type of detention made room – owing to penological innovations – to prison regimes that allowed for some community life and communication between detainees.

Confronted with this revival of the individual cell, the question this contribution asks is which content and scope the concept 'cell' had within the legal process in the middle of the 19th century and at the beginning of the 21st century (shifts of the rationale). Additionally, we examined to what extent – when the bills were introduced – which options were accepted on the political fore, which arguments and counterarguments were used (principal, practical, juridical-technical), and which 'alternative' solutions were proposed.

From our analysis of legal texts and the preceding parliamentary discussions it is clear that penological changes were translated in the functionality awarded to the concept 'cell'.

Formerly, there used to be an instrumentalist vision about the execution of the prison sentence, viz. a forced subjection to prison life. The bill of the 'Comprehensive Act' viewed the 'cell' (or the 'individual living space') as a legal protective and as a facility. An important difference is that the bill of the 'Comprehensive Act' gave an essentially more limited interpretation to cellular detention in temporal respect, viz. as a kind of 'place to rest' where the detainee can retire to practice his or her 'right to privacy'. Common to the debates was that the adequate and realistic implementation of the idea of an 'individual living space' met with practical obstacles in both eras. Both in the middle of the 19th century and at the beginning of the 21st century, there was the problem of adequate infrastructure and budget. Although in both cases similar 'solutions' were presented (reduction of sentence, extension of prison capacity,...), the result was utterly different. In the 19th century, the necessary budget for the construction of adequate infrastructure was made available. The outcome of the recent parliamentary debate was that the principle of the 'individual cell' was rejected because there was no political will to bear the necessary budgetary consequences.